

**ПАЖЎҲИШГОҲИ РУШДИ МАОРИФ БА НОМИ АБДУРАҲМОНИ
ҶОМИИ АКАДЕМИЯИ ТАҲСИЛОТИ ТОҶИКИСТОН**

Ба ҳукми дастнавис

ТДУ 376:5 (575.3)

ТКБ 74.200+20

Қ-87

ҚУВВАТОВА РАҶОАТ АШУРОВНА

**МУНОСИБАТИ БОСАЛОҲИЯТ ДАР ТАЪЛИМИ
ФАНҲОИ ДАҚИҚ БАРОИ ХОНАНДАҶОНИ БОЛАЁҚАТ
(дар мисоли Литсейи №3 барои хонандаҷони
болаёқати шаҳри Душанбе)**

АВТОРЕФЕРАТИ

**диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ
номзади илмҳои педагогӣ аз рӯйи ихтисоси 13.00.01 –
Педагогикаи умумӣ, таърихи педагогика ва таҳсилот**

ДУШАНБЕ - 2023

Диссертатсия дар Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон иҷро шудааст.

Роҳбари илмӣ **Камолзода Сайфиддин**- номзади илмҳои педагогӣ, мудири шуъбаи методикаи таълим, психология ва омодакунии кадрҳои илмӣ Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Муқарризони расмӣ: **Нугмонов Мансур** - доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи методикаи таълими математикаи ДДОТ ба номи С. Айни

Анварзода Ҳокимҷон Анвар - номзади илмҳои педагогӣ, директори Литсей барои бачагони болаёқат дар шаҳри Турсунзода

Муассисаи пешбар: **Донишгоҳи давлатии Данғара**

Ҳимояи диссертатсия 21 ноябри соли 2023, соати 15:00 дар шурои муштаракӣ диссертатсионӣ 6D.KOA-022 назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ва Академияи таҳсилоти Тоҷикистон (734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи А.Адҳамов, 11/2, тел.: 227 22 62) баргузор мегардад.

Бо диссертатсия дар китобхона ва сомонаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон (<http://www.aot.tj>) шинос шудан мумкин аст.

Автореферат « ____ » _____ соли 2023 тавзеъ шудааст.

Котиби илмӣ шурои муштаракӣ диссертатсионӣ, доктори илмҳои педагогӣ

М.Б. Каримзода

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Муносибати ҷиддӣ ба соҳаи маориф ва дар сатҳи сиёсати давлатӣ ба миён гузоштану ҳалл кардани проблемаҳои ҷойдошта дар ин самт аҳамияти бузурги сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва маърифативу фарҳангӣ дорад. Маориф дар фаҳмиши васеъ ва имрӯзӣ яке аз проблемаҳои ҳаётӣ ва глобалии асри XXI мебошад ва ҷомеаи муоиссро водор месозад, ки ба он бо таваҷҷӯҳи хоса ва масъулияти баланд муносибат карда шавад. Чунки инкишофи ҷомеа, тараққиёти устувори иқтисодӣ, таъмини амнияти милливу давлатӣ ва умуман ноил шудан ба сатҳи ҷаҳонии иқтисод, техника, технология ва илму фарҳанг пеш аз ҳама ба рушди босуботи маориф, ташкили раванди бонизом ва босифати таҳсилоти шаҳрвандони Тоҷикистон вобаста мебошад.

Рушду тараққиёти мамлакат бевосита ба саъю талоши насли созандаву эҷодкор алоқаманд аст. Бинобар ин, ба тарбияи хонандагони болаёқат, соҳибмаърифату донишманд ва содиқи миллату Ватани хеш таваҷҷӯҳи махсус зоҳир мегардад.

Аз муҳайё намудани заминаҳои ҳуқуқӣ сар карда, то маблағгузорӣ ва истифодаи воситаҳои самараноки баланд бардоштани сифати таълиму тарбия, ҳифзи саломатии кӯдакону наврасон, шароити зист ва таълиму тарбияи хонандагони болаёқат таҳти назорату ғамхории доимии Президенти мамлакат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Тоҷикистон қарор дорад.

Ҳанӯз аз солҳои аввали соҳибистиклолии давлатамон ҳангоми таҳияи Конститутсияи мамлакат ба масъалаҳои маориф ва таълим аҳамияти ҷиддӣ дода мешуд. Дар моддаи 41-уми Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон зикр шудааст, ки ҳар шахс ҳуқуқи таҳсил дорад ва таълими умумии асосӣ ҳатмист. Давлат дар муассисаҳои таълимии давлатӣ таълими умумии асосии ҳатмии ройгон, яъне бепулро кафолат медиҳад.

Баъдан қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», «Дар бораи таҳсилоти олии ва таҳсилоти баъд аз муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ», «Дар бораи ҷавонон», «Дар бораи таҳсилоти иловагӣ», ҳамчунин қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи қабули стандарту стратегияҳои соҳавӣ ва барномаҳои мақсадноки давлатӣ, дар бораи қабули духтарон ва писарон тибқи квотаи президентӣ, Консепсияи миллии таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар асноди меъёрии ҳуқуқӣ сари вақт таҳия ва қабул карда шуданд. Ҳамин тариқ, дар мамлакат заминаи қонунгузории соҳаи маориф дар сатҳи меъёрҳои байналмилалӣ гузошта шуд.

Ҳадафи муҳими низоми маориф тарбияи шахсияти фаъолу созанда ва бунёдкори ҷомеаи навини аз лиҳози техникиву технологӣ рушдёфта ба ҳисоб меравад. Бо ин мақсад омода намудани хонандагон ҳамчун мутахассисони оянда, ки бо донишҳои замонавӣ мусаллаҳ бошанд яке аз масъалаҳои муҳимми соҳа махсуб меёбад. Дар ин самт ба дарёфт, таълиму тарбияи хонандагони болаёқат ва рушд додани қобилиятҳо онҳо махсусан

дар сатми омӯзиши фанҳои риёзӣ, дақиқ ва табиӣ таваҷҷуҳи аввалиндараҷа дода мешавад.

Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯзи 26 декабри соли 2018 қайд карданд, ки «Таҳким бахшидани иқтисодии илмӣ кишвар, ҷорӣ кардани ихтироот дар истеҳсолот, устувор гардонидани пояҳои моддӣ ва техникаӣ муассисаҳои таълимӣ, баланд бардоштани сифати таълим дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот, ҷалби боз ҳам васеи истеъдодҳои ҷавон ба омӯзиши технологияҳои муосир ва корҳои эҷодӣ ва техникаӣ вазифаи муҳимтарини соҳаҳои илму маориф мебошад. Аз ин рӯ, мо ба соҳаҳои илму маориф эътибори аввалиндараҷа дода, ислохотро дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот бомаром идома медиҳем ва мушкilotи мавҷударо давра ба давра бартараф мекунем».

Дар идомаи ин масъалагузори Сарвари давлат бо мақсади беҳтар намудани раванди омӯзиши илмҳои риёзӣ, дақиқ ва табиӣ, инчунин рушди тафаккури техникаӣ насби навраст, солҳои 2020-2040-ро «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои риёзӣ, дақиқ ва табиӣ дар соҳаи илму маориф» эълон намуданд. Ин ташаббусҳо ва дастурҳои Сарвари давлат нишон медиҳанд, ки омӯзиш ва рушди фанҳои риёзӣ, дақиқ ва табиӣ дар сиёсати давлатӣ дар соҳаи илм ва маориф самтҳои афзалиятнок доништа шуда, сиёсати давлатиро дар ин самт муайян мекунанд.

Муҳимтарин тадбири давлатӣ барои таъмини рушди устувор фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» эълон намудани солҳои 2020-2040» ва қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи нақшаи ҷорабинӣ барои солҳои 2020-2025 оид ба амалигардонии «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» эълон намудани солҳои 2020-2040» маҳсуб меёбанд.

Самтҳои ҷудогонаи бунёди такмил ва омӯзиши фанҳои риёзӣ, дақиқ ва табиӣ дар сиёсати давлатии соҳаи илм ва маориф дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти илмӣ ва сиёсати давлатӣ оид ба илму техника», Консепсияи миллии маълумот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Стратегияи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2020 муайян карда шудаанд.

Дар ин самт бо мақсади дарёфту рушди қобилиятҳои зеҳнии хонандагонӣ болаёқат ҳалли масъалаҳои зерин муҳим ба ҳисоб меравад: фароҳам овардани шароити муносиби таълим, тарбия ва рушди наврасону ҷавонони болаёқат, таъминоти психологию педагогӣ ва иҷтимоию иқтисодии онҳо; интихоби кадрҳои омӯзгорӣ; таъминоти илмӣ методӣ қор бо хонандагонӣ болаёқат.

Имконнопазирии таълиму тарбияи кӯдакони лаёқатманд дар як «бағочи таълимӣ» ҳарчи бештар аз ҷониби ҷомеа эътироф шуда, мутахассисонро ба таҳияи моделҳои нави таълим водор мекунад. Мушкilotе, ки дар ин маврид ба миён меоянд, на танҳо ба интихоби механикии кӯдакони лаёқатманд аз

миёни оммаи умумии хонандагон, балки ба масъалаҳои сарбории муносиб, низоми баҳодихӣ, дарсҳои иловагӣ, инкишоф ва таҳкими сатҳи баланди ҳавасмандгардонии таълим ва ҳифзи иҷтимоӣ вобаста мебошанд.

Чамъи андешаҳои дар боло зикршуда аз он далолат мекунад, ки мавзуи барои таҳқиқоти диссертатсионӣ интихобшуда мубрам ва саривақтӣ буда, ба ҳалли баъзе аз мушкилот ва ихтилофоти дар ин ҷода мавҷуда то ҳадди имкон мусидат хоҳад кард.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Истеъдод, чунон ки маълум аст, хусусияти фардии шахсият мебошад, ки онро таҳқиқотҳои дорои хусусияти психологию педагогии олимони зерин нишон медиҳанд: Ш.А.Амонашвили, В.И. Андреева, Д.Б. Богоявленская, А.А. Бодалев, А.В. Брушлинский, Л. С. Виготский, П.Я.Галперин, Ч.Гилфорд, В.В.Давидов, Л.В.Занков, З.И.Калмикова, В.Крутетский, Н.С.Лейтес, М.М.Маро, А.М.Матюшкин, В.М.Монахов, М.И.Махмутова, А.В.Петровский, Я.Р.Сентернберг, Я.М. Теплов, П.Торренс, Л.Холингворт, В.Е.Чудновский, Н.М.Шахманов, В.С.Юркевич ва дигарон.

Дар педагогикаи ватанӣ ба масъалаи номбурда бевосита ё бавосита асарҳои олимони намоён С.С. Авғонов, С.Н. Алиев, У.Зубайдов, Л.Иматова, И.Х.Каримова, К.Б.Қодиров, М.Лутфуллоев, Д.Латипов, Б.Маджидова, С.Э.Негматов, Д.Файзализода, Ф.Шарипов, Д.Я.Шарипова, С.Шербоев, У.Р.Юлдашев, М.Р.Юлдашева ва дигарон бахшида шудаанд.

Ҳамчунин, олимони ватанӣ масъалаҳои назариявӣ ва амалиро дар соҳаи таълими хонандагон таҳқиқ намуда, фаъолона роҳҳои ҷустуҷӯи ислоҳоти низоми маорифро дар ҷумҳурӣ меомӯзанд, аз ҷумла масъалаҳои мазкурро муҳаққиқон С.С. Авғонов, А. К. Гараева, О.В. Ҷӯраева, Х.Ю. Ҷӯраева, Қ. Қодиров, А. Мирзоев, Р. Мирзоев, М. Муллоҷонов, Ш.Каримзода, Ф.Ф. Шарипов, Ш.А. Шаропов, Н.Н. Шоев, Б.Р.Файзализода, А. Шералӣ ва дигарон мавриди баррасӣ қарор додаанд.

Қорҳои илмии психологию педагогии муҳаққиқон, бешубҳа ба инкишофи консепсияи педагогии қор бо хонандагони лаёқатманд саҳми муайяне гузоштаанд. Аммо чунон, ки амалияи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ нишон медиҳад, дар самти қор бо хонандагони лаёқатманд, махсусан, дар ҷанбаҳои таъхир ва методикаи қор бо категорияҳои дахлдори бачагон, то ҳол як қатор муаммоҳо вучуд доранд, ки дар қори омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ мушкилоти муайянро ба миён меорад.

Дар ин таҳқиқотҳо натиҷаҳои бениҳоят муҳими назариявӣ ва амалӣ ба даст омада бошанд ҳам дар онҳо масъалаи ташаккули салоҳиятҳои хонандагон ҳангоми таълими фанҳои дақиқ ва рушди қобилиятҳои зеҳнии хонандагон дар шароити муассисаи таълимӣ роҳи ҳалли ҳудро наёфтаанд.

Ҳамин тавр дар шароити таваҷҷуҳи бесобиқа ба масъалаи дарёфт ва рушди истеъдоди хонандагони болаёқат ва тақмили низоми таълими онҳо аз фанҳои дақиқ **як қатор ихтилофот зерин муайян карда шуданд:** бо назардошти зиёд будани шумораи хонандагони болаёқат камтар таваҷҷуҳ намудани онҳо ба омӯзиши фанҳои дақиқ, новобаста аз он ки таълим дар литсей аз рӯи равияи фанҳои дақиқ ба роҳ монда шудааст дар нақшаи

таълимӣ кам чудо шудани соатҳои дарсӣ аз фанҳои дақиқ ва ҳамчунин мунтазам аз курсҳои тақмили ихтисос гузаштани омӯзгорон истифода накардани муносибати босалоҳият ба таълим.

Аз ин рӯ, ҳангоми интихоби мавзуи таҳқиқот мо ба вазифаи асосии дар муассисаҳои таълимии кӯдакони лаёқатманд ҳалшаванда такя намудем: бо истифода аз имкониятҳои ғании таҳсилоти ибтидоӣ, миёнаи умумӣ ва иловагӣ, кашф ва инкишоф додани қобилияти зеҳнии хонандагони болаёқат дар раванди таълими фанҳои риёзӣ, дақиқ ва табиӣ.

Ҳамин тариқ, мубрамияти мавзуи мавриди баррасӣ, омӯзиши нокифояи он мавзуи таҳқиқоти диссертатсиониро муайян карданд: **«Муносибати босалоҳият дар таълими фанҳои дақиқ барои хонандагони болаёқат»**.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоихаҳо) ва ҷ мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар чорҷӯбаи нақшаи дурнамои корҳои илмӣ-таҳқиқотии шӯбаи фанҳои табию риёзӣ ва технологияи иттилоотии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон барои солҳои 2017-2021 дар мавзӯҳои **«Муносибати босалоҳият ба таълим дар таҳсилоти миёнаи умумӣ»**, **«Раҳёфти муосири истифодаи технологияи иттилоотию иртиботӣ чӣхати афзудани ҳавасмандии хонандагон ба омӯзиши фанҳои табию риёзӣ»** ва **«Роҳҳои беҳ гардонидани сифати таълими фанҳои табию риёзӣ»** ба роҳ монда шуда, баҳри амалисозии талаботи асосии Стратегияи омӯзиш ва рушди фанҳои риёзӣ, дақиқ ва табиӣ дар соҳаи маориф ва илм дар давраи то соли 2030, Барномаи давлатии дарёфт ва рушди истеъдодҳо барои солҳои 2015-2020 ва Барномаи давлатии дарёфт ва рушди истеъдодҳо барои солҳои 2021-2025 амалӣ шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот: Муайян кардани роҳу усулҳои самараноки омӯзиши фанҳои дақиқ аз рӯи талаботи муносибати босалоҳият ба таълим барои хонандагони болаёқат дар шароити литсей.

Вазифаҳои таҳқиқот: Вобаста ба мақсади таҳқиқот вазифаҳои зерин муайян карда шуданд:

1. Таҳлили масъалаҳои назариявӣ ва ҷанбаҳои амалии кор бо кӯдакони лаёқатманд дар муассисаҳои таълимӣ, махсусан дар таълими фанҳои дақиқ дар шароити муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии типии нав.
2. Муайян намудани шароитҳои педагогии рушди қобилияти кӯдакони лаёқатманд дар фазои таълимии литсей.
3. Ошкорсозии нақш ва аҳамияти ташҳиси лаёқатмандӣ дар низоми таҳсилоти умумии асосӣ ва дар ин асос муайян кардани самтҳои тақмили методикаи таълими фанҳои дақиқ дар шароити литсей.
4. Таҳия ва татбиқи модели самараноки таълими фанҳои дақиқ ва комплекси таълимӣ-методӣ аз фанҳои дақиқ бо истифода аз муносибати босалоҳият ба таълими хонандагони болаёқат.
5. Асоснок кардани усулҳои самараноки таълими фанҳои дақиқ барои хонандагони болаёқат дар шароити литсей ва тақмили он.

Объекти таҳқиқот: Раванди татбиқи муносибати босалоҳият ба таълими фанҳои дақиқ барои хонандагони болаёқат дар шароити литсей

Мавзӯи таҳқиқот: Муносибати босалоҳият ба таълими фанҳои дақиқ барои хонандагони болаёқат дар муҳити муносири таҳсилоти литсей.

Фарзияи таҳқиқотӣ: Раванди худтатбиқкунии қобилиятҳои хонандагони болаёқат дар фазои таълимии литсей самараноктар хоҳад буд, агар:

- моҳияти мафҳумҳои «истеъдод» ва «қобилияти зеҳнӣ» ҳамчун сифатҳои низомтибии инкишофёбандаи шахсият ошкор карда шавад;

- усулҳои таълими фанҳои дақиқ барои хонандагони болаёқат мукамал карда шаванд;

- шароити педагогӣ барои тақмили маҳорратҳои касбии омӯзгорони фанҳои дақиқ бо дарназардошти муносибати босалоҳият ба таълим муайян карда шавад;

- модели таълимӣ-методи омӯзиши фанҳои дақиқ барои хонандагони болаёқат дар шароити литсей, ки ба стандарти давлатии таҳсилот мутобиқ бошад, таҳия карда шавад.

Марҳилаҳои таҳқиқот. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар се марҳила, аз соли 2019 то соли 2023 гузаронида шуд.

Дар марҳилаи аввал (таҳқиқотӣ) (2019-2020) масъалаи падидаи истеъдод дар адабиёти психологию педагогӣ, хусусиятҳои зуҳури қобилиятҳо ва мушкilotи ташҳиси онҳо дар назария ва амалияи педагогӣ, иҷтимоию педагогӣ, шароити зуҳур ва инкишофи лаёқатмандии кӯдакон омӯхта ва таҳлил карда шуданд. Тарҳи концептуалӣ ва асоси таҷрибавии таҳқиқот муайян карда шуда, нақшаи гузаронидани қорҳои таҷрибавӣ тартиб дода шуд.

Дар марҳилаи дуюм (солҳои 2021-2022) ҷустуҷӯи равиши нав ба ташкили раванди таълим дар литсей сурат гирифт; озмоиши изҳорот гузаронида шуд; модели идоракунии раванди худтатбиқкунии қобилиятҳои кӯдакони лаёқатманд дар шароити фазои таълимии литсей ва аз рӯи траекторияҳои алоҳидаи таълим рушд ва тарбияи ҳар яки онҳо таҳия карда шуд; меъёрҳои мониторинги динамикаи ин раванд гузаронида шуд.

Дар марҳилаи сеюм (солҳои 2022-2023) марҳилаи ташаккули қори илмӣ гузаронида шуда, маълумотҳои он қорқард карда шуданд; дастгоҳи методологӣ ва концептуалии таҳқиқот муайян карда шуд; ҳулосаҳои илмӣ ҷамъбаст карда шуда, тавсияҳои амалӣ қор қарда баромада, маводҳои мавҷудаи диссертатсия ба расмият дароварда шуданд.

Асосҳои назариявӣ ва методологии таҳқиқотро дастовардҳои муносири илмҳои педагогиву психологӣ ва соҳаи таълиму тарбия дар соҳаҳои зерин ташкил медиҳанд: концепсияҳои муносири лаёқатмандии кӯдакон, назария ва методикаи таълими хонандагони болаёқат, роҳҳо ва усулҳои ташҳис ва муайян намудани лаёқатмандии кӯдакон рушди қобилиятҳои зеҳнии хонандагон, махсусияти таълими фанҳои дақиқ дар муассисаҳои таълимӣ, муносибати босалоҳият дар таълим, тақмили ихтисос ва баландбардории маҳорати касбии омӯзгорон, принципҳои таълими

таффрикавӣ, концепсияи таҳияи барномаҳои таълимӣ барои хонандагони болаёқат ва хусусиятҳои психологии хонандагони болаёқат.

Сарчашмаи маълумотро осори фалсафӣ таърихӣ ва психологию педагогӣ, санадҳои меъёрии танзимкунандаи фаъолияти касбӣ педагогӣ дар соҳаи маориф; санадҳои меъёрию ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи маориф: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», Концепсияи миллии тарбия, Концепсияи миллии маълумоти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то солҳои 2030, Стандарти давлатии таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Стратегияи омӯзиш ва рушди фанҳои риёзӣ, дақиқ ва табиӣ дар соҳаи маориф ва илм дар давраи то соли 2030 ва дигар санадҳои меъёрий, ҳуҷҷатҳои инъикоскунандаи талабот ва тағйирот дар амалияи таълиму тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, таҷрибаи пешқадами педагогии омӯзгорон ташкил медиҳанд.

Заминаҳои эмперикӣ таҳқиқот: Заминаҳои эмпирикӣ таҳқиқотро муносибати амалии муаллифи таҳқиқоти диссертатсионӣ бо объекти таҳқиқшаванда: омӯзиши адабиёти илмӣ-методӣ марбут ба мавзӯ, омӯхтан ва истифодаи таҷрибаи пешқадами педагогӣ; ба мушоҳида гирифтани раванди истифодаи технологҳои инноватсионӣ дар чараҳои таълим; ҳамчунин, тавассути истифода аз методҳои эмперикӣ – омӯзишу таҳлили фаъолияти омӯзгорону хонандагон, баргузориҳои корҳои озмоишӣ, маҷмуи усулҳои гуногун, ташкил ва гузаронидани озмоишҳои муқарраркунанда ва ташаккулдиҳанда; таҳлилу ҷамъбасти далелу маълумоти дар чара ни озмоиш бадастомада, таҳлилу арзёбии муқоисавии натиҷаҳои онҳо, мушоҳидаи педагогӣ, мусоҳибаҳо, усулҳои ҳударзёбӣ ва арзёбиҳои ташхисӣ, дар асоси маълумоти бадастомада ташаккул додани далелҳои илмӣ, ки дар натиҷаи истифодаи нишондиҳандаҳои сифатӣ, усулҳои миқдорӣ ва дар шакли маълумоти оморӣ ва коркарди самараноки онҳо ба вучуд омадаанд, ташкил медиҳанд.

Пойгоҳи таҳқиқот. Таҳқиқоти диссертатсионӣ ва корҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ дар пойгоҳи Муассисаи давлатии таълимии «Литсей №3 барои хонандагони болаёқати шаҳри Душанбе» гузаронида шуданд.

Навгонии илмӣ таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки диссертатсияи мазкур нахустин пажӯҳиши мукаммали илмӣ оид ба масъалаҳои назарӣ ва амалии муносибати босалоҳият дар таълими фанҳои дақиқ барои хонандагони болаёқат дар шароити литсей дар ҷумҳурӣ ба ҳисоб меравад. Нуктаҳои асосии диссертатсия, ки ба ҳимоя пешниҳод карда мешаванд, навгонии рисолаи илмӣ ва натиҷаҳои илмӣ амалии ҳалли вазифаҳои гузашташударо инъикос мекунанд. Ҳулоса ва тавсияҳои коркардшуда барои самаранок гардонидани раванди таълими хонандагони болаёқат мусоидат менамоянд. Ҳамин тавр, навгонии таҳқиқот бо ҳалли масъалаҳои зерин муайян мегардад:

- муайян кардани усулҳои ташхиси лаёқатмандии хонандагон дар раванди таълим;

- таҳияи модели салоҳиятноки таълими фанҳои табиӣ риёзӣ барои хонандагони болаёқат дар литсей дар асоси равишҳои муосири таълим ва

адабиёти илмию методӣ;

- муайян намудани иқтидори равиши салоҳиятноки дар баланд бардоштани ҳавасмандии хонандагон ба омӯзиши фанҳои табиатшиносӣ ва риёзӣ, инчунин дар рушди салоҳиятҳои маърифатӣ ва иртиботии онҳо;

- асоснок намудани принципҳои асосии таҳияи барномаҳои таълимӣ барои хонандагони болаёқат аз фанҳои дақиқи барои дарсҳои асосӣ ва иловагӣ;

- коркард ва таҳияи низоми самараноки баландбардории маҳорати касбии дохилимуассисавии омӯзгорони литсей

- илман асоснок намудани имкониятҳои истифодаи технологияҳои инноватсионии таълим зимни таълими фанҳои дақиқ барои хонандагони болаёқат

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда.

1. Навсозии низоми таҳсилоти умумӣ зарурат пеш овардааст, ки қобилиятҳои зеҳнӣ ҳадафмандона ташаккул дода шуда, раванди рушди қобилиятҳои хонандагони болаёқат бояд тавассути таҳкими омӯзиши фанҳои дақиқ дар низоми таҳсилоти ибтидоӣ, умумии асосӣ ва иловагӣ амалӣ карда шавад.

2. Раванди рушди қобилиятҳои зеҳнии хонандагони болаёқат аз фанҳои дақиқ ба принципҳои иҷтимоӣ-психологӣ ва ташкилию педагогии муваффақият, муколама, навоварӣ, эҷоди муносибати омӯзгор ва хонанда, самти коммуникативӣ, рушди эҷодиёти кӯдакон асос меёбад.

3. Низоми самарабахши раванди таълими фанҳои дақиқ барои хонандагони болаёқат дар шароити литсей ташкил карда шудааст;

4. Методикаи таълими фанҳои дақиқ барои хонандагони болаёқат дар шароити литсей бо мақсади оптимизатсияи раванди таълим аз лиҳози илмӣ-методӣ асоснок карда шудааст;

5. Таҳия ва коркарди низоми омӯзиши амиқи фанҳои дақиқи тавассути омодагии хонандагони болаёқат ба олимпиадаву озмунҳои зеҳнӣ.

Аҳамияти назариявии таҳқиқот:

- мафҳумҳои асосии таҳқиқотии “лаёқатмандӣ”, “Қобилият ва қобилиятҳои зеҳнӣ” инчунин “рушди лаёқатмандии хонандагон” ҳамчун тавсифи психологию педагогии шахсият ифода гардид;

- шароит ва имконияти педагогии рушди лаёқатмандии хонандагон дар шароити литсей зимни таълими фанҳои дақиқ муайян карда шуданд;

- усулҳои самаранок ва инноватсионии таълимӣ, ки дар таълими фанҳои дақиқ истифода мешаванд ошкор шуданд, ки барои ташаккул ва рушди қобилиятҳои зеҳнии хонандагони болаёқат мусоидат менамоянд;

- татбиқи муносибати босалоҳият дар таълими фанҳои дақиқ аз ҷониби омӯзгорон аз лиҳози илмӣ ва назариявӣ асоснок карда шуд, ки малакаву маҳорати хонандагонро сайқал медиҳанд;

- таълими фанҳои дақиқ дар литсей дар дарсҳои асосӣ ва машғулияти иловагӣ тавассути модели ғанигардонӣ ва пурра намудани мазмуни таҳсилот таҳияву санчида шуданд;

- низоми баландбардории маҳорати касбии омӯзгорон дар шароити

дохилимуассисавӣ бо назардошти ҷорӣ намудани технологияҳои муосири таълимӣ коркард карда шуданд.

Аҳамияти амалии таҳқиқот бо таваҷҷӯҳи он ба ҳалли масъалаи рушди қобилиятҳои зезии хонандагони болаёқат дар ҷараёни таълими фанҳои дақиқ дар шароити таълимии литсей муайян карда шуд; модели санҷидашудаи идоракунии ин раванд дар самти амалии низомии таҳияшудаи ташкили раванди таълими фанҳои дақиқ пешниҳод карда шуд. Муқаррарот ва хулосаҳои назариявӣ, ки дар рафти таҳқиқоти диссертатсия ба даст оварда шудаанд, барои такмили низомии таълими фанҳои дақиқ дар шароити литсей дар раванди таҳсилоти асосию миёна ва иловагӣ ва татбиқи минбаъдаи он замина фароҳам меорад.

Натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ, аз ҷумла маводи психологию педагогӣ, ташхисӣ, технологӣ ва методие, ки барои таълими фанҳои дақиқ ва рушди қобилиятҳои зехнии хонандагони болаёқат заруранд, метавонанд аз ҷониби омӯзгорони гимназияю литсейҳо, муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ, ки бо онҳо кор мекунанд, истифода бурда шаванд.

Инчунин, маводи бадастомада ва хулосаҳои таҳқиқот метавонанд ҳангоми маърузаҳо, курсҳои махсус, семинарҳо барои хонандагону омӯзгорони оянда ва шунавандагони курсҳои такмили ихтисоси омӯзгорон мавриди истифода қарор бигиранд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот бо асоснокӣ ва саҳеҳии усули методологӣ ва назариявӣ, истифодаи маҷмӯи усулҳои ба ҳам вобастаи таҳқиқоти илмӣ, ки ба мавзӯ ва вазифаҳои таҳқиқот комилан мутобиқанд, мувофиқати муқаррароту хулосаҳои назариявӣ, кофӣ будани сарчашмаҳои истифодашуда, асоснокии назариявии низомии таҳияшудаи рушди қобилиятҳои зехнии хонандагони болаёқат зимни омӯзиши фанҳои дақиқ дар шароити листей таъмин мегардад.

Мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия ба бандҳои зерини шиносномаи ихтисоси илмӣ 13.00.05 – Назария, методика ва ташкили фаъолияти фарҳангӣ-иҷтимоӣ: *банди 3-«Антропологияи педагогӣ»* (низомҳои /шароитҳои/ рушди шахс дар ҷараёни таълим, тарбия, таҳсилот;), *банди 4-«Назария ва концепсияи таълим»* (қонуниятҳо, принципҳои таълими бачагон дар давраҳои гуногуни бавоярасии онҳо; навҳо ва амсилаҳои таълим, ҳудудҳои истифодаи онҳо;) мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии докталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот аз инҳо иборат аст:

- таҳлили амиқи адабиёту сарчашмаҳои илмӣ, баррасӣ ва шарҳу тафсири маълумоти дарёфтшуда ва ба низомдарории онҳо, коркарди мушоҳида ва таҷрибаву озмоиш бо зикри натиҷаҳои ноилшуда;

- таҳия ва интишори мақолаву дастурҳои илмӣ доир ба мавзӯи таҳқиқот;

- омӯзиш, таҳлил ва арзёбии роҳу усул ва шароити педагогии таълими фанҳои дақиқ барои хонандагони болаёқат дар шароити листей ҳамчун масъалаи педагогӣ дар адабиёти илмӣ, педагогӣ ва равоншиносӣ;

- муайян кардани шароити педагогӣ ва истифодаи усулҳои муосири таълим дар баланд бардоштани сатҳи сифати таълим ва дониши хонандагон аз фанҳои дақиқ;

- пешниҳоди тавсияҳои методӣ барои омӯзгорон доир ба тақмили низоми таълими фанҳои дақиқи дар муассисаҳои таълимӣ.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои таҳқиқот. Натиҷаҳои таҳқиқот ва ҳулосаҳои асосӣ дар мавридҳои зерин тасвиб ва тасдиқи худро ёфтанд:

- дар раванди ташкили фаъолияти таълимӣ-тарбиявии омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ;

- ҳангоми гузаронидани курсҳои тақмили ихтисоси омӯзгорон;

- дар конференсҳои илмӣ-назариявӣ, семинарҳо доир ба масъалаи назария ва амалияи таълиму тарбия;

- дар гузориш ва муҳокимаҳои мунтазам дар ҷаласаҳо ва семинарҳои илмӣ-амалии шӯъбаи табию риёзӣ ва технологияи иттилоотии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон;

- ҳангоми маъруза ва суҳбронӣҳо дар конференсҳои илмӣ-амалии донишгоҳӣ ва ҷумҳуриявӣ.

Интишори натиҷаҳои диссертатсия. Натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ дар 10 интишороти муаллиф инъикос ёфтаанд, ки аз онҳо 4 номгӯй дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи тавсиянамудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таърифи расидаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, ду боб, ҳулоса ва рӯйхати адабиёти истифодашуда иборат аст. Мундариҷаи диссертатсия дар 178 саҳифа баён шуда, дар он 11 ҷадвал истифода шудааст. Рӯйхати адабиёти истифодашуда аз 187 номгӯй иборат аст.

МУҲТАВОИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Дар муқаддима зарурати интихоби мавзӯи таҳқиқоти илмӣ, мақсад, вазифа, объект, предмет, методҳои таҳқиқоти илмӣ, фарзия, аҳамияти амалию навгонии илмӣ, нуқоти ба ҳимоя пешниҳодшаванда баён ёфта, ҳамзамон дар амал татбиқ намудани тавсияҳои дар диссертатсия матраҳшуда зикр карда шудааст.

Дар боби якум **“Лаёқатмандӣ дар низоми илмҳои муосири педагогӣ ва психологӣ”** асосҳои илмӣ-назариявии мафҳуми **“лаёқат”** дар илмҳои педагогӣ ва психологӣ, концепсияҳои муосири педагогӣ оид ба лаёқатмандии хонандагон ва усулҳои таълими хонандагони болаёқат тавассути муносибати босалоҳият ба таълим мавриди омӯзиш ва таҳлилу баррасӣ қарор дода шудааст.

Дар боби мазкур таъкид шудааст, ки масъалаи асосии муайян кардани моҳияти мафҳуми истеъдод ин масъалаи муайян намудани фарқияти он аз зухуроти дигари ҳаёти равонии шахс мебошад. Бузургтарин мушкилии назариявӣ дар муайян кардани истеъдод дар истифодаи дурусти мафҳумҳост.

Дақиқ намудани мафҳуми истеъдод чӣ дар сатҳи илмиву академӣ ва чӣ дар сатҳи амалия, яъне зиндагии рӯзмара ба талаботи замона табдил ёфтааст.

Ҳар инсон бо муғчаҳои муайяни қобилият (баъзеҳо бо аломатҳои истеъдод) тавлид меёбад, ки шукуфонидани он муғчаҳо аз шароити зиндагӣ, муҳит, талабот ва саъю кӯшиши худӣ шахс вобаста аст. Шароиту имконияти мусоид бошаду худӣ шахс кӯшиш накунад, он муғчаи қобилият ва истеъдод нашукуфта мемонад. Аммо ақлу шуури инсон ба сатҳи аҳли волидайн – ирсият вобастагӣ надошта, маҳз ба барномаи инкишофи ҷомеа ва тарбия тааллуқ дорад.

Дар бобати муайян кардани аломатҳои баланд – истеъдод байни намоёндагони гуногуни ситемаи педагогӣ муҳолифате вучуд надорад. Баъзеҳо махсусан бо аломатҳои баланд – истеъдод ба олам меоянд. Муайян карда шудааст, ки кӯдакони дорои истеъдоди муайян ба натиҷаҳои хеле баланд ноил мегарданд ва ба соҳаи интиҳоб кардаи фаъолиятшон бо суръати тез пеш мераванд. Ононе, ки ниҳоят чунин аломати баланд доранд, дар оини хеле бармаҳал қобилиятшонро зоҳир менамоянд. Истеъдоди махсус дар фаъолияти мусиқӣ, бадеӣ, риёзиёт, физика, кимия, варзиш ва ғ. зоҳир мегардад ва рушду нумӯи онҳо дастгирӣ ва ҳамкориҳои педагогиро мепарварад.

Андешаву орзуи ташаккули кӯдаку наврасони қобилиятноку соҳибистеъдод падидаи наву муосир набуда, дар таълиму тарбияи суннатии миллати тоҷик ҳамеша арзи ҳастӣ дошт ва рӯз аз рӯз зиёд мегардад. Дар таълимоти ниёгон ва педагогикаи мардуми Шарқ, хислату сиришт, шавқу ҳаваси кӯдак ба омӯзиши илму дониш ва сайқал додани маҳорату малакаҳои хосаро ишғол менамояд. Ба ин гуфтаҳо мисод шуда метавонанд мероси педагогии Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Унсурмаолӣ Кайковус, Ибни Сино, Носири Хисрав, Саъдии Шерозӣ, Ҳоҷа Насриддини Тӯсӣ, Абӯшуқри Балхӣ, Ҷалолиддини Балхӣ, Давонӣ, Ҳусайн Воизи Кошифӣ, Абдурахмони Ҷомӣ ва дигарон паҳлуҳои гуногуни таълиму тадрис ва тарбияи кӯдаконро фаро гирифтаанд.

Ҳамзамон дар ин раванд низоми муосири маориф барои ҳалли мушкилоти психологиву педагогии кӯдакони лаёқатманд ҳанӯз омода нест. Низоми ягонаи муайян кардан ва шинохти истеъдод, омода намудани омӯзгор барои кор бо кӯдаки «ғайристандартӣ», технологияи кор бо кӯдакони болаёқат вучуд надорад. Кормандони муассисаҳои таълимӣ бе омодагии лозима ва донишҳои махсус дар бораи психологияи кӯдакони лаёқатманд ва мафҳуми истеъдод ҳоло ҳам танқисӣ мекашанд. Тамоюли то ҳол мавҷудбудаи таълиму тарбияи мактабӣ, шакли анъанавии таълим ба масъалаҳои роҳҳои шинохту дарёфт намудани хонандагонӣ болаёқат ва ташҳиси дурусти истеъдоди онҳо ҷавобгӯӣ намебошад. Дар ин раванд вобаста ба асосноккунии моҳияти мафҳуми истеъдод мушкилоти муайян ва саволҳои зиёдеро, ки ҳамроҳи он ҳастанд, ошкор кардааст муайян намудан мумкин аст. Аз ҷама муҳимматринадон онҳо инҳоянд:

1. Кӯдаки боистеъдод кӯдаки ғайриоддӣ аст. Ў аз ҳамсолони худ аксар вақт бо хусусиятҳои равшан ва ошкоро фарқ мекунад. Вай ғайриоддӣ, ғайристандартӣ, кунҷқоб ва эҷодкор аст, барои тарбиятгар «мушкилофар»

аст ва аз ин рӯйи ҳамчун объекти таълиму тарбия баъзан ноқулай ва нофориам аст.

2. Низоми таълим ва супоришҳои таълимӣ, ки барои мактабҳои умумӣ мавҷуд аст, ба хонандагони болаёқат таъсири мусбат расонида наметавонад, ва баръакс ба онҳо таъсири манфӣ мерасонанд.

3. Дар марҳилаи имрӯзаи вобаста ба коркарди мафҳуми истеъдод ва рушди назариявии он дар хусуси рушди истеъдод сухан кардан барвақт аст, зеро он чӣ мо “рушди истеъдод” меҳисобем танҳо баъзе корҳои амалие, мебошанд, ки дар дойири барномаву стратегияҳои давлатӣ амалӣ карда мешаванд. Мутаассифона, имрӯз мактаб ҳатто қодир нест, ки қобилиятҳоеро, ки хонандаи болаёқат берун аз муассиса ба даст овардааст, нигоҳ дорад ва ӯ рушд диҳад.

4. Кор бо хонандагони лаёқатманд ташкили чунин низоми таълимиеро дар назар дорад, ки дар он субъектҳои асосии раванди педагогӣ хонандагону омӯзгорон бояд болаёқат бошанд. Омӯзгор бояд ҳудаш барои шогирдони боистеъдодаш дар рафтор, ақида ва зеҳн намунаи ибрат бошад.

5. Тарбия ва таълими кӯдаки болаёқатро дар шароити таҳсилоти мактабӣ бояд дар асоси нақшаҳои таълимии инфиродӣ, ки ба намуди истеъдод нигаронида шудаанд ва хусусиятҳои фардии ҳар як кӯдакро ба инобат мегиранд, ба роҳ мондан лозим аст.

Ҳамин тавр ба ақидаи олимони соҳаи психология ва педагогика хусусиятҳои психологии кӯдаконе, ки лаёқатро намоиш медиҳанд, метавонад танҳо ҳамчун аломатҳои, ки ҳамроҳии боистеъдодӣ, аммо на ҳатман ҳамчун омилҳои тавлидкунандаи он баҳо дода шаванд. Хотираи дурахшон, мушоҳидаи аҷоиб, қобилияти ҳисобкунии фаврӣ худ на ҳама вақт ҳузури лаёқатмандиро нишон медиҳанд.

Таҳлили пешниҳодшудаи адабиёти фалсафӣ, психологӣ ва педагогӣ оид ба мушкilotҳои лаёқатмандӣ ба ҳулосае омад, ки кӯдаки лаёқатманд дорои хосиятҳои хос мебошад, мутаносибан кор бо чунин кӯдак хусусиятҳои худро дорад ва истеъдоди худро танҳо дар ҷараёни фаъолияти маърифатӣ мушоҳида, зоҳир ва инкишоф додан мумкин аст ва дар ҷараёни фаъолияти маърифатӣ зеҳнӣ ва эҷодӣ рушд меёбад.

Ҳамчунин дар ин боб муҳаққиқ қайд менамояд, ки дар педагогикаи муосир якҷанд концепсияҳои бунёдӣ мавҷуданд, ки дар онҳо ба таври кофӣ барномаҳо ва усулҳои зиёд барои таълими кӯдакони лаёқатманд таҳия шудаанд.

Аз нуқтаи назари педагогӣ, метавон мақсадҳои гуногунро дар барномаҳои таълимӣ ӯ тарбиявӣ барои кӯдакони лаёқатманд пешниҳод сохт. Ин метавонад рушди зеҳн дар кӯдакони лаёқатманд бошад, рушд ва тақмили малакаҳои иҷтимоӣ ва коммуникатсионӣ, ӯ рушди мақсадноки қобилиятҳо ва майлҳо бошад.

Академик Лутфуллоев М. менависад, ки “мо хотираи талабаҳоро аз қонуну қоида, таърифот ва далелу рақамҳои шахшуда пур мекунему татбиқи амалии онҳоро намеандешем. Ҳол он ки қаллаи талабаро на чун хум пур кардан, балки чун шамъ афрӯхтан, тафаккур ва эҳсосро барангехтан, онҳоро

ба худомӯзӣ ва фаъолияти амалӣ бештар тайёр кардан лозим аст”. Ин фикрро У. Зубайдов тақвият дода яке аз деворҳои бузургеро, ки дар пеши роҳи ташаккули қобилияти эҷодӣ ва лаёқатнокии кӯдакон меистад, дар тарси хато кардан мебинад. Бинобар ин ӯ менависад, ки ба калонсолон, педагогон, падару модарон зарур аст, ки дар ҳолати рӯй додани нокомиҳои кӯдакон на танҳо бомулоҳиза бошанд, инчунин баъзе эҳсосоти номатлуби худро низ зоҳир насозанд. Бо кӯдак оид ба баъзе ҳолатҳои мазмуннокии фаъолиятш бояд бомулоҳиза андеша ронанд.

Аз ҷониби олимон ҳафт принципи махсусгардонидашудаи барномаҳои таълимӣ нисбат ба кӯдакони лаёқатманд ва боистеъдоди синну соли гуногун пешниҳод карда шудааст:

Принсипҳои таълими хонандагони лаёқатманд	
дар моҳияти барнома	дар фаъолияти омӯзгор
1. Омӯзиши ҳамаҷонибаи муҳимтарин масъалаҳо, ғояҳо ва мавзӯҳо, ки донишро бо сохтор фикр кардан якҷоя месозанд.	1. Шинос шудани хонандагон бо маводҳои, ки одатан ба барномаи муқаррарии нақшаи таълимӣ дохил карда нашудаанд
2. Рушди фикрронии маҳсулнок, инчунин малакаҳои амалии татбиқи он, ки ба хонандагон имкон медиҳад, то донишхоро мавҷударо мулоҳиза намуда, дониш ҳои навро тавлид созад.	2. Ҳавасманд кардани омӯзиши амиқи мавзӯи интихобшуда аз ҷониби хонандагон
3. Имконияти ворид шудан ба донишҳои мунтазам тақмилёбанда ва иттилооти нав, ҳавасманд кардани хонандагон ба аз худнамоии дониш.	3. Иҷрои чараҳои таълим тибқи талаботи маърифатии хонандагон
4. Дастрасӣ ва истифодаи ройғони манбаъҳои дахлдор маълумот.	4. Тамаркуз ба намудҳои нисбатан мураккаби фаъолият, ки мафҳумҳои абстрактӣ ва равандҳои фикрии сатҳи кофиро талаб мекунад
5. Ташвиқи ташаббус ва мустақилият дар таълим ва рушд	5. Зӯҳури тағйирпазирӣ ва ҷустуҷӯи усулҳои оқилона нисбат ба маводҳои истифодашаванда, вақт ва захираҳо (ҷанбаи муносибгардонӣ)
6. Инкишофи шуур ва ҳудогоҳии хонандагон, дарки муносибат бо одамон, табиат, фарҳанги дигар.	6. Пешниҳоди имкониятҳои васеъ ба хонандагон барои ба даст овардан ва нишон додани қобилиятҳои роҳбарӣ
7. Тамаркуз ба равандҳои мураккаби тафаккурии кӯдакон, қобилияти онҳо ба эҷодиёт ва маҳорати роҳбарӣ.	7. Ҳавасмандсозии тафаккури эҷодӣ ва истеҳсолӣ
	8. Тарбияи қобилияти таҳлили рафтор ва натиҷаҳои фаъолияти ҳам худ ва ҳам дигарон (арзёбӣ ва худбаҳодиҳӣ)
	9. Таҳияи заминаҳои самаранок барои тавсеаи пойгоҳи дониш ва рушди қобилияти забонии хонандагон (худтақмилёбӣ, худтарбиянамоӣ)

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар соҳаи илму маориф муносибати босалоҳият ба таълим рӯз то рӯз аҳамияти бештар пайдо мекунад ва ташаккули салоҳиятҳои асосии наврасону ҷавонон самти натиҷабахш дар илм ва амалияи таълим ба ҳисоб меравад. Бо салоҳиятҳои асосӣ мусаллаҳ намудани ҷавонону наврасон имкон медиҳад, ки онҳо дорои маҷмӯи донишҳои назариявии хуб шаванд ва қобилияти истифодаи донишҳои

гирифтаи худро барои ҳалли масъалаҳои мушаххаси ҳаётӣ ё ҳолатҳои мушкил доро бошанд. Барои ҳама мафҳуми салоҳият қобилият ва малакаи маҳорати шахс, ки ҳангоми омӯзиш ва дар муддати ҳаёти худ доро шудааст ва онро барои ҳалли вазифа ва мушкилоти гуногун истифода мебаранд, фаҳмида мешавад.

Пас яке аз омилҳои рушди дониш ва малакаи маҳорати хонандагонӣ болаёқат ин бо салоҳиятҳои асосӣ доро будани онҳо мебошад. Тавре маълум аст, салоҳияту салоҳиятмандӣ маҷмӯи умумии алоқамандии сифати шахс, дониш, малака, маҳорат, усулҳои фаъолият ба доираи муайяни фанҳо ва равандҳо барои фаъолияти самаранок ва омодагории хонанда ба таълим ва фаъолияти мустақилона мебошад.

Салоҳиятҳои асосӣ ин қобилияти шахс дар ҳалли проблемаҳои гузошташуда ба воситаи маҷмӯи дониш, малакаи маҳорати дар раванди таълим ва ё ҳаёт бадастоварда мебошанд, ки дар шароити тағйирёбандаи ҷаҳони муосир самаранок истифода бурда мешаванд.

Зери мафҳуми *салоҳиятҳои фанӣ* қобилияти хонандагонӣ болаёқатро барои татбиқи дониш, малакаи маҳорат дар соҳаи фанҳои гуногун ва татбиқи он дар амалия ва таҳсили минбаъда фаҳмида мешавад. Дар ҳаёти ҳаррӯза хонандагонӣ болаёқат бо бисёр ҳодисаю зухурот дучор мешаванд, вале одатан дар бораи шарҳи онҳо фикр ҳам намеkunанд, гуё бо онҳо хеле шиносанд. Олими бузурги Юнони Қадим Арасту хеле хуб фармудааст: *«Ақл на танҳо дар дониш аст, балки дар қобилияти истифодабарии ин дониш дар амал мебошад»*.

Омӯзиши фанҳои табиӣ бояд бо истифода аз усулҳои гуногуни таълимӣ ба роҳ монда шавад ва аз усули назариявӣ ба амалӣ ва аз умумӣ ба хусусӣ равона шуда бошад. Истифодаи таҷҳизоти замони муосир ва технологияи инноватсионӣ дар раванди дарсҳои омӯзиши назариявӣ ва амалии фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар рушди салоҳиятҳои омӯзишӣ-маърифатӣ, иттилоотӣ ва иртиботии хонандагонӣ болаёқат нақши бориз дорад.

Гузaronидани корҳои лабораторӣ ва амалӣ бо истифода аз таҷҳизоти муосир дар раванди таълими ин фанҳо ба рушди малакаи маҳорати хонандагонӣ болаёқат таъсири мусбат мерасонад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки агар хонандагонӣ болаёқат дар дарсҳои назариявӣ тақрибан аз 15 то 20%-и мавзӯи омӯзиширо азхуд намоянд, ҳангоми корҳои амалӣ қариб 80%-и мавзӯро аз бар менамоянд. Ба ин васила ҳавасмандии хонандагонӣ болаёқат ба корҳои амалӣ ва истифодаи таҷҳизоти муосир зиёд гардида, кӯшишу ғайрат ва завқашон бештар мегардад.

Мафҳумҳое, ки салоҳиятро маънидод менамоянд:

- ***Дониш*** маҷмӯи далелҳое мебошад, ки барои иҷрои кор талаб карда мешавад. Дониш назар ба малака мафҳуми васеътарро дарбар гирифта, заминаи интеллектуалие мебошад, ки инсон бо доштани он кору зиндагӣ мекунад.

- ***Малака*** қобилияти доштани восита ва усулҳо барои иҷрои супориши мушаххас мебошад. Асосан малака дар доираи васеъ зоҳир гардида, аз қувваи ҷисмонӣ сар карда, то ба таълими махсуси маҳорат идома меёбад.

-**Қобилият** барои иҷрои вазифаи мушаххас нигаронида шудааст. Он инчунин бо истеъдоди худододӣ ҳаммаъно мебошад.

-**Рафтори намунавӣ** шаклҳои намоёни амалро барои иҷрои вазифаи қабулкардашуда мефаҳмонад. Рафтори мо арзишҳо, ахлоқ, боварӣ ва аксуламалҳои моро ба муҳити атроф ифода мекунад. Вақте ки шахс ба худ боварӣ ҳосил мекунад, аз кормандон дастаи худро ташкил мекунад ё амал карданро нишон медиҳад, рафтори ӯ ба талаботи корхона мувофиқ аст. Чанбаи асосӣ қобилияти мушоҳидаи ин рафторро дорад.

-**Кӯшишу ғайрат** ин истифодаи бошуурунаи захираҳои рӯҳӣ ва ҷисмонӣ дар самти муайян мебошад. Кӯшиш асоси рафтори коргарро ташкил медиҳад. Дилхоҳ хонандаро барои камбудии истеъдод ё қобилият надоштаниш сарзаниш намекунад, вале хонандае, ки кӯшишу ғайрат намекунад, бахшида намешавад. Одаме, ки кӯшишу ғайрат надорад, монанди мошини боркаши бемуҳаррик мебошад, ки дар ангар доимо хоб аст.

Ташаккули салоҳиятҳои асосӣ дар доираи ҳар як фанни таълимӣ сурат мегирад ва барои ҳар як фан дигаргун мебошад. Асосан салоҳиятҳоро бояд аз салоҳиятҳои таълимие, ки ба муассисаи таълимӣ рабт дорад, фарқ кард, зеро фаъолияти хонандаро дар оянда барои ҳаёти пурра ӯ месозад. Фарз кардем, ки то синни муайян хонанда ҳанӯз ягон салоҳиятро дарк карда наметавонад, аммо ин маънои онро надорад, ки дар ниҳоди хонанда салоҳиятро ташаккул надиҳем. Дар ин ҳолат омӯзгор метавонад дар хонанда маҳз салоҳиятҳои таълимиро ташаккул диҳад.

Салоҳиятҳои асосии хонанда: дониш ва таҷрибаи гирифташударо дар амал татбиқ карда тавонад; алоқамандии дониши худро ташкил карда тавонад ва онро ба низом дароварда тавонад; омӯзиши худро дар шаклҳои гуногун ташаккул дода тавонад; қобилияти маҳорати ҳалли мушкилотро дошта бошад; мустақилона ба таҳсил машғул шавад.

Салоҳияти ҷустуҷӯӣ доштан: сарчашмаҳои гуногуни маълумотро ёфта тавонад; аз муҳити атроф огоҳ бошад; қобилияти аз омӯзгор маслиҳат гирифтани дошта бошад; маълумот гирифта тавонад; бо ҳуҷҷатҳо кор карда тавонад ва онҳоро таҳлил намояд.

Фикрронии худро доштан: рӯйдодҳои гузашта ва ҳозираро алоқаманд карда тавоништан; ба ин ё он рӯйдодҳои ҷамъият ҷиддӣ муносибат кардан; қобилияти ба мушкилӣ ва нофаҳмиҳо муқобилат карда тавоништан; дар мубоҳисаҳо мавқеъ ва фикри худро изҳор намудан; аҳамияти муҳим доштани муҳити сиёсӣ ва иқтисодиро дарк намудан, ки дар он таълим ва кору зиндагӣ мекунад; арзёбӣ намудани одатҳои иҷтимоӣ, ки ба саломатӣ марбут аст, истифода бурдан аз муҳити зист; • қобилияти ба асарҳои бадеӣ ва илмӣ баҳо додан.

Ҳамкорӣ доштан: қобилияти ҳамкорӣ ва кор кардан дар гурӯҳро доштан; қобилияти қарор қабул карданро доштан, яъне бартараф кардани ихтилофу нофаҳмиҳо; гуфтушунид ва маслиҳат карда тавоништан; қобилияти таҳия ва иҷро кардани шартномаҳоро доштан.

Ба кору фаъолият омода будан: қобилияти ба кор ворид гаштан; масъулиятро дарк кардан; ворид шудан ба гурӯҳ ё коллектив ва саҳми худро

гузоштан; иттифоқӣ ва ҳамдигарфаҳмиро собит намудан; қобилияти кору фаъолияти худро ташкил карда тавоништан; қобилияти истифодаи таҷҳизоту технологияи муосир.

Мутобик шудан ба замони муосир: қобилияти истифодаи технологияҳои нави иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ доштан; дар шароити рушди босуръати технологияи муосир фаъолноқӣ ва уҳдабаро будани худро нишон додан; нишон додани ақсуламал ба мушкилоти рӯйдода; ҳалли раҳой аз мушкилотро пайдо карда тавоништан.

Муносибати босалоҳият ба таълим хусусан барои рушди таълими фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ самаранок мебошад. Самаранокии таълими босифат дар он аст, ки он ба хонандагони болаёқат имкон медиҳад, то худро барои ҳалли мустақилонаи масъалаҳое, ки дар ҳама гуна шакл пешниҳод карда мешаванд, омода созад.

Ин гуна барномаҳои таълимӣ ва пешниҳоду ғояҳои нав барои омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, гимназияҳо ва литсейҳо муфид буда, татбиқи онҳо ба таҳсили хонандагони болаёқат ва ҳавасмандии эшон самарабахш хоҳад буд.

Зарур аст, ки барои таълими босифат ва рушди сатҳи дониши наврасону ҷавонон аҳамияти ҷиддӣ дода, барнома ва нақшаҳои таълимӣ таҷдиди назар карда шуда, вобаста ба он кадрҳои баландихтисосе омода гарданд, ки аз илму техника ва технологияи муосири инноватсионӣ огоҳ буда, дар ҷаҳони муосир рақобатпазир бошанд.

Аз ин рӯ, масъалаи таҳия ва ба ҷараёни таълим ворид намудани барномаҳои таълимӣ барои хонандагони болаёқат бо назардошти муносибати босалоҳият ба таълим яке аз масъалаҳои ақтуалӣ ва ҳалталаби педагогӣ боқӣ мемонад.

Боби дуюм **“Татбиқи муносибати босалоҳият дар таълими фанҳои дақиқ дар литсейи №3 барои хонандагони болаёқати шаҳри Душанбе”** ном дошта, дар он масъалаҳои махсусияти омӯзиши амиқи фанҳои дақиқи дар шароити литсей, такмили маҳорати касбии омӯзгорони литсей дар шароити татбиқи муносибати босалоҳият дар таълими фанҳои дақиқ ва рушди қобилияти хонандагони болаёқат аз фанҳои дақиқ тавассути олимпиадаҳои фанӣ ва озмунҳои зехнӣ мавриди таҳлилу арзёбӣ қарор дода шудааст.

Дар боби мазкур қайд гардидааст, ки ҳадафи асосии муассисаҳои таълимии инноватсионӣ, аз ҷумла литсейҳо, ташаккули нерӯи зехнии ҷомеа мебошад. Онҳо ба хонандагони лаёқатманд барои гирифтани маълумоти васеъ имкониятҳои оптималӣ фароҳам оварда, давраҳои гуногуни инфиродии фанҳоро барои амиқ омӯхтани онҳо фароҳам меоранд, дар азхудкунии қорҳои илмӣ саҳм мегузоранд ва барои дохил шудан ба мактабҳои олии омодагии умумии пеш аз касбӣ фароҳам меоранд. Литсей муассисаи махсусгардонидашудаи таълимиест, ки принсипи таълими муттасили таҳсилотро амалӣ менамояд.

Мақсади асосии литсей дар доираи азхудкунии барномаҳои ҳатмии таҳсилоти умумӣ, ташаккул додани маданияти шахсии хонандагон, мутобик

шудани онҳо ба ҳаёти ҷамъиятӣ, замина гузоштан барои интихоби бошууронои касб ва минбаъд аз худ кардани барномаҳои касбии таҳсилот, тарбияи хонандагон дар рӯҳияи ватандӯстӣ, шаҳрвандӣ, меҳнатдӯстӣ, зебоипарастӣ, таҳаммул ва тоқатпазирӣ, эҳтироми ҳуқуқ ва озодӣ, муҳаббат ба табиат, оила, устод, ташаккули тарзи ҳаёти солим иборат аст.

Барномаҳои таълимии асосӣ ва иловагии литсей барои ҳал кардани масъалаҳои зерин пешниҳод мешаванд:

- амалӣ гардонидани барномаҳои таҳсилоти асосӣ ва миёнаи умумӣ бо мақсади мукамал омӯختани фанҳои табиӣ-риёзӣ, техникӣ ва технологӣ;

- муҳайё кардани шароити мусоид барои инкишофи тарбияи ахлоқӣ, ҷисмонӣ, эстетикӣ шахс ва дақиқназар ба воя расидани хонанда;

- дар сатҳи баланд таъмин намудани тайёрӣ барои аз худ кардани дониши амалӣ аз фанҳои табиӣ-риёзӣ;

- интихоби касб ва амалӣ кардани он бо омӯзиши амиқи фанҳои табиӣ-риёзӣ, техникӣ ва технологӣ;

- ташаккул додани малакаҳои мустақилият ва ҷодкорӣ дар соҳаи таълими фанҳои табиӣ-риёзӣ ва техникӣ ва технологӣ;

- амалӣ гардонидани имконияти таҳсилоти босифат аз фанҳои умумитабиӣ ва умумириёзӣ ва ҳамгироии фанҳои гуманитарӣ ҷамъиятӣ;

Ҷаҳиёлияти литсей аз инҳо иборат аст:

- амалӣ намудани барномаҳои иловагии таҳсилоти касбӣ доир ба фанҳои табиӣ-риёзӣ, технологияи информатсионӣ ва коммуникатсионӣ;

- расонидани ҳадамоти иловагии таҳсилот доир ба фанҳои табиӣ-риёзӣ, техникӣ ва технологӣ бо мақсади баланд бардоштани савияи дониши хонанда дар асоси шартнома (қарордоди) дутарафа;

- фароҳам овардани шароит барои баланд бардоштани ихтисоси кормандони литсей;

- таҳияи нақшаю барномаҳо ва китобҳои дарсӣ, воситаҳои аёнӣ, маводи методӣ, илмӣ ва адабиёти ёрирасон;

- ташкили семинар, конференсия, мусобиқаҳои илмӣ ва олимпиадаҳо аз рӯи фанҳои умумитабиӣ ва умумириёзӣ;

- ташкили сексияҳои фанӣ, студияҳои эҷодӣ, клубҳои илмӣ-ихтирокорӣ ва гурӯҳҳои таҳқиқотӣ;

Ҳамин тариқ, мазмуни таълим дар литсей барои кӯдакони болаёқат дар муқоиса бо муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ин фароҳам овардани шароити муносиб ҷиҳати рушди қобилиятҳои зеҳнии онҳо ва таъмини самаранокии раванди таълим, аз ҷумла омӯзиши фанҳои дақиқ ба ҳисоб меравад. Бартарии литсей дар он аст, ки аз як тараф маълумоти умумиро таъмин намояд, аз тарафи дигар хонандагонро мувофиқи майлу хоҳишашон ба таълими иловагӣ фаро гирифта метавонад. Литсей, аз нигоҳи мо, муассисаи таълимии ояндадорест, ки қодир ба бартараф намудани камбудии муассисаҳои таҳсилоти умумӣ собиқро дорад. Зеро маҳз дар литсей шароити беҳтарин барои таълими кӯдакони лаёқатманд фароҳам оварда шудааст.

Вазифаи асосии литсей омода кардани хонандагон барои азхудкунии донишҳои дорои мақоми баланд, мутобиқ кардани онҳо дар шароити интихоби касбу ихтисос мебошад. Дар ин самт фаъолияти омӯзгорон оид ба муайян кардани қобилият, майли хоҳиши хонандагон ба омӯзиши баъзе фанҳо, масалан, гуруҳи фанҳои физикаю математика, химияю биологӣ ва технологияи иттилоотиро махсус қайд намудан ҷоиз аст.

Дар литсей ба амалӣ гардондани қобилиятҳои фардии хонандагон диққати махсус дода мешавад, ки ин дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ба қадри кифоя ба роҳ монда нашудааст.

Хонандагони литсей фанҳои физика, математика, химия, биология, географи, технологияи иттилоотӣ ва фанҳои гуманитариро амиқ меомӯзанд. Интихоби омӯзиши амиқи фанҳои дақиқ дар литсей таънои онро дорад, ки хатмкардагони ин навъи муассисаҳои таълимӣ дар оянда касбу ихтисосҳои техникӣ, технологӣ ва илмӣ, ихтироъкориро интизоб намуда, дар рушди иқтисоди саноати мамлакат саҳмгузор бошанд.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” ҳамчун ҷузъи асосии стандарти давлатии таҳсилоти умумӣ талаботи асосӣ нисбати сатҳи таҳсилоти хатмкунандагон муқаррар карда шудааст, ки дар маҷмӯъ бояд ба сатҳи ҷаҳонӣ мувофиқ бошанд. Дар баробари ин дар стандартҳои таълимии ҷумҳурии мо хусусиятҳои тафаккури хонандагон инъикос ёфтааст. Аз ин рӯ, дар нақшаи таълимии базавӣ сарбории ҳарҳафтаинаи як хонанда аз 24 то 28 соат ва илова бар он аз 8 то 12 соат барои азхудкунии маводи таълимии қисмати иловагӣ пешбинӣ шудааст.

Имрӯз нақшаи таълимии заминавӣ асоси нақшаи таълимии муассисаҳои таҳсилоти умумиро ташкил медиҳад ва он дар асоси талаботи “Стандарти давлатии таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон” ва стандартҳои фанӣ таҳия гардидааст.

Нақшаи таълимии заминавӣ баробарии муайян байни донишҳои *табиӣ риёзӣ* (116 соат - 38,4%) ва *гуманитариро* бо баъзе бартарии донишҳои сикли фанҳои гуманитарӣ (145 соат - 48%) ва гуруҳи фанҳои “Санъат” 17 соат - 5,6%, «Тарбияи ҷисмонӣ» ва “Омодагии ибтидоии ҳарбӣ” - 24 соат - 7,9% дар зинаи якум, дуюм ва сеюми таҳсилот то андозае таъмин менамояд. Ба таълими фанҳои гуманитариро ҷомеашиносӣ дар нақшаи таълимӣ (Замимаи 1) бештар соатҳои таълимӣ ҷудо карда шудааст (9,6%), ки он аз бартарии таҳсилоти ин фанҳо дар ду зинаи таҳсилот (якум ва дуюм) дарак медиҳад ва он ба андешаи коршиносон (фанҳои гуманитариро ҷомеашиносӣ) аз он ҷиҳат қобили қабул дониста мешавад, ки маҳз фарҳанг ва маълумоти гуманитарӣ *асоси ташаккули шахсиятро* дар ин зинаҳои якум ва дуюми таҳсилот таъмин месозанд.

Тақсимооти соатҳои таълимӣ дар дохили *равияи табиӣ математикӣ ва техникӣ* бошад, 40 соат (58,8%) ва барои таълими фанҳои ҷамъиятию гуманитарӣ 22 соат (32,3%) дар давоми ҳафта ба нақша дароварда шудааст, ки аз бартарии 26,5%-и таълими фанҳои табиӣ математикӣ дарак медиҳад. Вале бояд зикр намуд, ки тавозуни тақсимооти нобаробари соатҳои нақшаи таълимии ду равияи болозикр 8 соат (11,8%)-ро ташкил медиҳад.

Хуб мебуд, агар дар зинаи сеюми таҳсилот на камтар аз 60% - 70% -и соатҳои нақша ба таълими фанҳои равиявӣ ҷудо карда мешуданд, зеро ин зинаи сеюми таҳсилот буда, ба он хонандагони дорои қобилиятҳои баланди зеҳнӣ фаро гирифта мешаванд ва таҳсил дар ин зина хеле ҷиддӣ, масъулиятнок, аз рӯйи интихоби касб, шавқу завқи нисбатан баланд, қонъ намудани тамоили таълимии хонанда бояд сурат гирад ва натиҷаи он идома додани таҳсил дар муассисаҳои олии касбии ватанӣ ва хориҷи кишвар махсуб меёбад. Омӯзиши фанҳои ғайриравиявиро дар сурати зарурат хонандагони зинаи таҳсилоти мазкур метавонанд ба таври мустақилона ва худомӯзӣ фаро гиранд.

Албатта, зарурату муҳимияти омӯзиши фанҳои табию математикӣ ва техникӣ дар шароити имрӯзаи таҳсилот ва рушди бемайлони техникаю технология, зуҳури илм дар шароити гузариш ба кишвари саноатӣ ба маротиб афзудааст ва таваҷҷуҳ зоҳир накардан ба он ба қафомонии бештари ин фанҳо дар таҳсилот ва рушди устувори минбаъдаи ҷомеа таъсири худро гузошта метавонад.

Аз ин рӯ, хуб мебуд, агар дар сурати бозбинӣ намудани нақшаи таълимӣ инҳо ба назар гирифта мешуданд:

- зиёд намудани миқдори соатҳои таълими фанҳои табию математикӣ (техникӣ) бо назардошти баътиборгирии рушди пешрафти техникаю технология, зуҳури илм, талаботи бозори меҳнат, мавқеи фанҳои мазкур дар таъмини рушди устувори ҷомеа (албатта, на аз ҳисоби фанҳои дигар, балки аз ҳисоби зиёд кардани соатҳои ҳафтаинаи таълими ин фанҳо) ва ақаллан то ба 10% расонидани фарқияти соатҳои таълимии фанҳои табию математикӣ, техникӣ дар равияи умумӣ (аксарияти хонандагони деҳот ба он фаро гирифта шудаанд);

- таваҷҷуҳи бештар зоҳир намудан ба ташаккули маҳорати омӯзиш (мустақилона таҳти раҳнамоии омӯзгор дар раванди таҳсилот ва ғайра аз он), худомӯзӣ ва худташаккулдихӣ, иҷрои корҳои амалӣ тавассути воридсозии хонандагон ба фаъолияти баланди эҷодӣ (амалӣ), аз ҷумла, илмию амалӣ, лоиҳавӣ, таҳқиқӣ, корҳои амалию лабораторӣ) дар раванди таълим ва берун аз он;

- андешидани чораҳои муассир баҳри ба таълим дар равияҳо фаро гирифтани хонандагон, омӯзиш ва пешгирии сабабҳои омода нагардидани муассисаҳои таҳсилоти умумӣ (дар сурати мавҷуд будани ду ва зиёда синфҳои мувозӣ) ва баъзан аз мушкилот “ғурехтани” баъзе сарварони таълимгоҳҳо дар ташкил ва ба роҳ мондани таълим дар равияҳо, бахусус, дар шароити деҳоти кишвар;

- ҷустуҷӯи роҳҳои дарёфти имкониятҳои кушодани гимназияю литсейҳои давлатӣ ва хусусӣ дар деҳоти кишвар дар шароити надоштани имконияти ташкили таълим дар равияҳо дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ (дар сурати мавҷудияти як синф);

- гузашта аз ин, дар замимаҳои нақшаҳои таълимии барои гимназияю литсейҳо пешниҳодшуда тавозуни соатҳои таълимии *литсей* дар синфҳои 5-9 (фанҳои дақиқ - 70 соат (48,9%) дар якҷоягӣ бо фанни “Технология ”

(меҳнат) ва соатҳои **таълимии гимназия** (фанҳои гуманитарӣ 74 соат (51,7%)-ро ташкил медиҳад, ки фарқияти он аз таълим дар литсейҳо 4 соат (2,8%) арзёбӣ гардида, дар шароити мунтазам тағйир ёфтани майлу рағбат ба омӯзиши фанҳои таълимӣ (интихоби касби оянда) ва гузоштани қадамҳои нахустини мақсаднок дар равона сохтани таълим ба шавқу завқ, қобилият ва қонеъ сохтани тамоили таълимии хонандагон, бахусус, дар синфҳои 5-6 то андозае ба танзим дароварда шудааст

Муқоисаи соатҳои таълимии литсей ва гимназияҳо дар синфҳои 5-11

Синфҳо	Гимназия			Литсей			
	Микдори соатҳои таълимии фанҳои ҷамъиятию гуманитарӣ			Микдори соатҳои таълимии фанҳои табиӣю математикӣ, технологияи иттилоӣ ва технология (меҳнат)			
	Ҳамагӣ тибқи нақша	дар як ҳафта	% соатҳои нақша	Ҳамагӣ тибқи нақша	дар як ҳафта	%-соатҳои нақша	Фарқият
Синфҳои 5-9	143	74 соат	51,7 %	143	70 соат	48,9 %	- 2,8%
Синфҳои 10-11	68	36	52,9 %	68	37	54,4%	+1,5%

Таълими фанҳои дақиқӣ тавассути муносибати босалоҳият ба таълим аз ҷониби омӯзгорони Литсейи №3 барои хонандагони болаёқати шаҳри Душанбе самаранок ва хеле муфид ба роҳ монда шудааст. Омӯзгорон бо муносибати босалоҳият ба таълим фаъолияти хонандагонро дар синф дар шаклҳои гуногун – инфиродӣ, дунафарӣ ё гурӯҳӣ ташкил намуда, фазои ягонагӣ ва иҷтимоишавии хонандагонро ба вучуд меоранд, қобилияти эҳтироми фикри ҳамдигар, дар доираи мавзӯ суҳан гуфтанро ташаккул медиҳанд, ба толибилмон шароит фароҳам меоранд, ки андешаҳои худро озодона баён кунанд, мавқеъ ва нуқтаи назари худро дар мавриди зарурӣ иброздоранд.

Талаботи баланде, ки дар Литсей №3 барои хонандагони болаёқати шаҳри Душанбе нисбат ба омӯзгорон дар таълими хонандагони болаёқат гузошта мешавад, тақозо намуд, ки барномаҳои таълимии фанҳои дақиқ аз нав дида баромада, такмил дода шаванд. Инро дар мисоли омӯзиши фанҳои алоҳида: математика, биология, химия, география мушоҳида намудан мумкин аст.

Тибқи нақшаи литсей барои омӯзиши курси математика дар муқоиса бо мактаби таҳсилоти умумӣ (ҳафтае 5 соат) 6 соат ҷудо карда шудааст. Дар ҷадвал микдори соатҳои таълимӣ барои омӯзиши математика дар Литсейи №3 барои хонандагони болаёқати шаҳри Душанбе оварда шудааст.

Микдори соатҳои таълимӣ барои омӯзиши математика дар Литсейи №3 барои хонандагони болаёқати шаҳри Душанбе

Р/т №	Синфҳо	Микдори соатҳои таълимӣ барои омӯзиши фанҳои математика (дар як ҳафта) тибқи нақшаи таълимӣ			Ҷамъи соатҳо
		Қисмати соатҳои асосӣ	Қисмати соатҳои иловагӣ	Маҳфилҳо	
1.	Синфҳои 1-4	17	4	11	32

2.	Синфҳои 5-9	27	5	17	49
3.	Синфҳои 10-11	6	4	10	20
	Ҳамагӣ	50	13	38	101

Ҳамзамон таҳлили раванди таълими фанни математика дар Литсейи №3 барои хонандагони болаёқати шаҳри Душанбе дар синфҳои 1-11 нишон медитҳад, ки сифати таҳсилот аз ин фан нисбатан баланд мебошад, ки яке аз сабабҳои он ин истифодаи муносибати босалоҳият ба таълим ва усулҳои фаъоли таълим ба ҳисоб меравад. Дар ҷадвал нишондиҳандаи сифати таҳсилоти хонандагони синфҳои 1-11 аз фанни математика дар соли таҳсили 2021-2022 оварда шудааст:

**Сатҳу сифати таҳсилот аз фанни математика
дар синфҳои 1-11 дар соли таҳсили 2021-2022**

№	Синф	Шумораи умумӣ	Баҳо				Сифати таҳсилот
			5	4	3	2	
Математика ва алгебра 1-11							
1.	1-4	526					
2.	5-6	221	49	97	75	-	66,6%
3.	7-11	346	63	146	137	-	60,4%
	Ҳамагӣ	567	120	255	192	-	%
Геометрия 7-11							
1	7-11	346	71	175	100	-	71%

Имкониятҳои таълимию тарбиявӣ доимо рушдбанди фанҳои дақиқ барои муайян кардани он ки «Оё хонанда салоҳиятхоро аз худ кардааст ё не?» нишондиҳандаҳо маҷмуи дониш, малака ва маҳоратҳои мебошанд, ки аз ноил шудан ба салоҳиятҳо дарак медиҳанд. Инчунин омӯзиши фанҳои дақиқ ба хонандагон ҷустуҷӯи раванди илмӣ ва ба таври муфид ба ҳалли масъалаҳо коромад буда метавонад, фаҳмишҳои илмӣ, дарк кардани муҳити атроф, инкишофи зеҳнии хонандагонро тақвият мебахшад аз як равшанӣ илмӣ ба дунёи ҳастӣ назар андохташонро фароҳам месозад. Ба ҳамин хотир таълими фанҳои дақиқ дар литсей бо истифода аз муносибати босалоҳият ба таълим ҳангоми корҳои амалӣ, маҳфилҳо, дастҳои олимпӣ, дарсҳои иловагӣ ба роҳ монда шудааст.

Такмили ихтисос, бозомӯзӣ ва баландбардории маҳорати касбии омӯзгорон дар шароити татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим яке аз масъалаҳои калидии соҳаи маорифи ҷумҳурӣ ба ҳисоб меравад. Маҳз бо назардошти муҳимияти масъалаи мазкур дар самти такмили ихтисос, бозомӯзӣ ва баландбардории маҳорати касбии омӯзгорон ак қатор санадҳои меъёриву ҳуқуқии соҳавӣ қабул карда шудаанд, ки ба рушду соҳа мусоидат менамоянд.

Такмили ихтисос чараҳои доимии сайқал додани маҳорати касбии омӯзгор бо роҳи худомӯзӣ, иштирок дар кори иттиҳодияҳои методӣ, конфронсу семинарҳои омӯзишӣ, омӯхтани таҷрибаи пешқадами педагогӣ ва таҳсил дар курсҳои такмили ихтисос мебошад ва бозомӯзии касбии кормандони соҳаи маориф ин таҳсилоти иловагии баъдидипломӣ буда, бо

мақсади ба тахассуси нави педагогӣ мутобикгардони корманди соҳаи маориф ташкил карда мешавад.

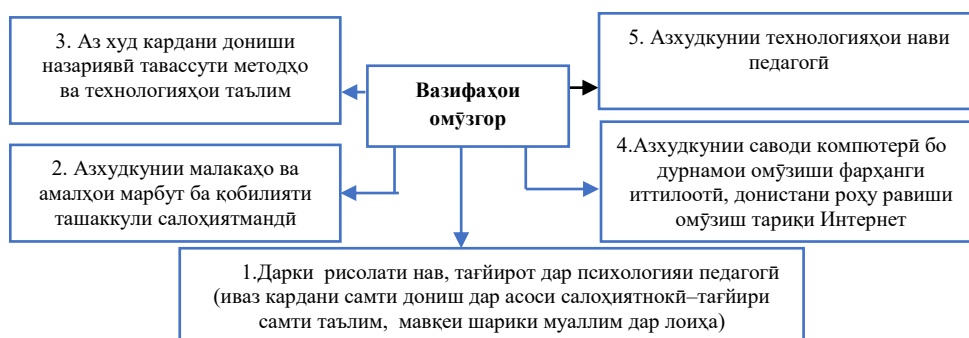
Дар партави дастури супоришҳои Сарвари давлат вобаста ба ҷорӣ намудани таҳсилоти салоҳиятнок дар курсҳои тақмили ихтисоси омӯзгорон як қатор амалҳои пайгиронаи ҳамаи субъектҳои раванди таълим ва пеш аз ҳама худ омӯзгорон зарур мебошад. Омӯзгори муосир бояд донанд, ки кадом усулҳо ва технологияҳо аз худ кунад, то қобилияти ба ӯҳда гирифтани масъулият дар қабули қарорҳои муштарак бо хонандагонро инкишоф диҳад. Ба маънои умумӣ, салоҳият маънои риояи талабот, меъёрҳо ва стандартҳои муқарраршуда дар соҳаҳои дахлдори фаъолият ҳангоми ҳалли масъалаи муайянро дорад. Омӯзгори босалоҳият аз нуқтаи назари муносибати муосир ба ташкили кор бояд бо тафаккури интиқодӣ, яъне қобилияти интиҳоб кардани маҳорати оптималии кор бо иттилоот тавассути малакаҳои пешгӯӣ ва таҳлилий фарқ кунад.

Аз ин лиҳоз тақмили ихтисоси омӯзгорон бояд ба ташаккули салоҳиятҳои касбӣ-педагогӣ равона карда шавад. Бо ин мақсад соли 2017 барномаҳои курсҳои тақмили ихтисоси омӯзгорон бо назардошти таълими босалоҳият таҳия ва аз тарафи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ гардиданд.

Кори омӯзгор дар он сурат салоҳиятнок ҳисобида мешавад, ки фаъолияти педагогӣ дар сатҳи ба қадри кофӣ баланд ба роҳ монда шуда, муоширати педагогӣ аз ҷониби шахсияти омӯзгор амалӣ карда шуда, дар таълиму тарбияи хонандагон натиҷаҳои хуб ба даст оварда шавад. Ҳамзамон салоҳияти омӯзгорро таносуби донишу маҳорати касбии ӯ, аз як тараф ва мавқеъҳои касбӣ, сифатҳои психологӣ, аз ҷониби дигар муайян мекунанд.

Ҳамин тариқ, салоҳияти омӯзгори муосир маҷмӯи маҳорати касбӣ (таълими махсус, методӣ, психологию педагогӣ), эҷодкорӣ (муносибати эҷодӣ ба раванди таълим, истифодаи оптималии воситаҳо, усулҳо, усулҳои таълим), санъат (актерӣ ва суҳанварӣ) мебошад. Бесабаб нест, ки дар замони ҳозира талабот ба шахсияти соҳибихтисос, дорои тафаккури эҷодӣ ва малакаи рақобатпазир якбора афзуд. Барои рушди салоҳияти касбӣ, пеш аз ҳама, худтақмилдиҳии мустақилона зарур аст, зеро он ба ташаккули малакаҳои зерини аз ҷиҳати касбӣ муҳим мусоидат мекунанд.

Вазифаҳои омӯзгор дар шароити гузариш ба муносибати босалоҳият ба таълим

Баҳисобгирӣ ва таҳлили муҳите, ки дар он омӯзгорони мо кор мекунанд, барои таҳияи модели низоми дохилилитсейии такмили ихтисос мусоидат кард, ки имкон медиҳад аз такмили даври касбии омӯзгорон ба таҳсилоти пайвастаи онҳо гузарем. Таҳияи ин модел ва апробатсияи он дар воҳидҳои сохтории муассисаи таълимӣ аҳамияти калон дорад, зеро татбиқи он имкон медиҳад ки:

- ноил шудан ба сатҳи баланди омодагии омӯзгорон ба фаъолияти инноватсионӣ (на камтар аз 80%);
- зиёд намудани иштироки ҳарсолаи омӯзгорон дар озмунҳои давлатии касбӣ;
- ноил шудан ба қаноатмандии баланди истеъмолкунандагон (волидон, хонандагон) аз сифати хизматрасониҳои таълимӣ (ҳадди ақал 85-90%).
- таъсис додани муассисаи таълимии рақобатпазир бо фарҳанги баланди педагогӣ.

Натиҷаҳоеро, ки дар рафти ҷорӣ намудани модели низоми дохилилитсейии такмили ихтисоси омӯзгорон ба даст оварда шудаанд, бомуваффақият истифода бурдан мумкин аст:

- ҳангоми аттестатсияи омӯзгор;
- ҳангоми пешбарии омӯзгор ба мукофотҳо ва дигар намудҳои ҳавасмандгардонӣ;
- ҳангоми ташкили кори инфиродии методӣ бо омӯзгор;
- такони ҳаракати омӯзгор, такмили доимии методӣ ва худтакмилдиҳии ӯ.

Дар боби мазкур инчунин зикр гардидааст, ки олимпиадаҳо аз ду ҷиҳат баррасӣ кардан мумкин аст. Дар Низомномаи олимпиадаҳои фаннӣ, ки бо қарори Мушовараи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 сентябри соли 2022, таҳти №13/33 тасдиқ шудааст олимпиадаҳои фаннӣ ҳамчун воситаи баланд бардоштани сифати таълим ва дарёфту рушди қобилияти хонандагоне мебошад, ки инкишофи зеҳнии онҳо ба самти фаъолияти илмӣ - таҳқиқотӣ нигаронида шудааст, муайян карда шудаанд. Дар баробари ин, олимпиада – ин мусобиқаест, ки ба хонанда ва омӯзгор имкон медиҳад, ки тавоноӣ ва нерӯи худро вобаста ба амиқ омӯхтани ягон фанни таълимӣ ба таври ғайримустақим санҷад.

Дар асоси Низомномаи Олимпиадаи фаннии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ низоми чорзинагии гузарондани олимпиадаҳои фаннӣ аз фанҳои табиӣ риёзӣ ва ҷамъиятию гуманитарӣ барои хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ пешбинӣ шудааст:

- даври якум – мактабӣ;
- даври дуюм – ноҳиявӣ (шаҳрӣ) ;
- даври сеюм – вилоятӣ (шаҳрӣ, минтақавӣ);
- даври чорум - ҷумҳуриявӣ.

Мувофиқи сатҳи олимпиада ташкилкунандагони он чунин муайян карда шудаанд:

- дар даври якуми олимпиада (мактабӣ) – маъмурияти муассисаи таълимӣ;

- дар даври дуҷуми олимпиада (ноҳиявӣ (шаҳрӣ) – шуъбаи маориф, маркази дарёфт ва рушди истеъдодҳои ноҳия (шаҳр);

- дар даври сеҷуми олимпиада (вилоятӣ (шаҳрӣ-барои шаҳри Душанбе, минтақавӣ - барои шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ) – раёсати (сарраёсат) маорифи вилоятҳо (шаҳри Душанбе), марказҳои дарёфт ва рушди истеъдодҳои вилоят (шаҳри Душанбе), дар даври минтақавӣ - Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, Муассисаи давлатии «Маркази ҷумҳуриявии дарёфт ва рушди истеъдодҳо»;

- дар даври чоруми олимпиада (ҷумҳуриявӣ) - Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маркази миллии тестии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Муассисаи давлатии «Маркази ҷумҳуриявии дарёфт ва рушди истеъдодҳо».

Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти таҳкими ҳаракати олимпӣ, фаъол гардонидани намудҳои нави олимпиадаҳои ҷумҳуриявӣ ва таъмини иштироки хонандагони кишвар дар олимпиадаҳои байналмилалӣ мунтазам тадбирҳои судманд андешида, барои ташаккули тафаккури мантиқии хонандагон заминаи мусоид фароҳам меорад. Агар то соли 2012 дар ҷумҳурӣ ҳамагӣ як олимпиадаи фаннӣ яъне «Олимпиадаи фанни хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ» бо иштироки 943 нафар хонанда баргузор мегардид, дар соли 2016 бошад ин ба 4 олимпиада ва бо иштироки 1164 нафар, ва дар соли 2020 ин ба 21 озмун ва олимпиада бо иштироки бештар аз 2500 нафар хонанда ба нақша гирифта шудааст

Олимпиадаҳои мазкур бо мақсади рушди ҳаракати олимпӣ, дарёфти хонандагони болаёқат, ҳавасмандгардонии кӯдакон ба илму дониш ва амсоли он ташкил карда шуда, бо ин васила сатҳи дониши хонандагон, шавқу ҳаваси онҳо ба илмомӯзӣ ва маҳорату истеъдоди омӯзгоронро ҷиҳати омода намудани хонандагони болаёқат муайян менамояд.

Ҳадаф аз ин тадбирҳо ҷалби хонандагони болаёқат, ихтироъкор ва боистеъдод ҷиҳати аз худ кардани дастовардҳои навтарини илмию техникӣ, мукамал ва васеъ омӯختани фанҳои алоҳида, пурра ошноӣ пайдо кардан ба технологияи иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ, ихтироъкорӣ, инчунин омодагӣ ба озмун ва олимпиадаҳои ҷумҳуриявӣ байналмилалӣ ва вусъат бахшидан ба ҳаракати олимпӣ дар ҷумҳурӣ мебошад.

Мақсад аз баргузор намудани олимпиадаҳои ҷумҳуриявӣ дарёфти хонандагони болаёқат барои иштирок дар олимпиадаҳои байналмилалӣ ҷаҳонӣ буда, бедор намудани шавқу завқӣ онҳо дар ҳалли масъалаҳои мураккаби фанҳои дақиқ, баёни озодонаи фикр, аз худ намудани технологияи иттилоотӣ мебошад.

Имрӯз хонандагони литсей дар дилхоҳ озмуну олимпиадаҳои рақобатпазири байналмилалӣ байни чандин кишварҳои дунё ширкат кардаву Парчами давлати худро баланд мебардоранд. Хонандагони муассисаи таълимӣ дар олимпиадаҳои ҷаҳонӣ ширкати фаъолона варзида, сазовори шохҷоиза (Гран-при), медали тилло, нукра ва биринҷӣ мегарданд. Боиси сарфарозист, ки хонандагони литсей бо сатҳи дониши ҷавобгӯ ба талаботҳои илми муосир тавонистанд Тоҷикистони соҳибистиклоро

муаррифӣ намуда, шараф ва парчами Ватани азизи худро на танҳо дар ҷумҳурӣ, балки дар миқёси давлатҳои пешқадами ҷаҳон баланд бардоранд.

Аз соли 2020 инҷониб, муҳассилини Литсейи №3 барои хонандагони болаёқати шаҳри Душанбе дар олимпиадаҳои ҷумҳуриявӣ фаъолона иштирок намуда, сазовори 61 ҷойи ифтихорӣ (23 ҷойи якум, 13 ҷойи дуюм, 25 ҷойи сеюм) гардидаанд.

**Натиҷаи иштироки хонандагони литсей
дар олимпиадаҳои ҷумҳуриявӣ аз соли 2020 инҷониб**

Солҳо	Шумораи иштирокчиён	Ҷойҳои ишғолнамуда			
		I тилло	II нуқра	III биринҷӣ	Ҷамъ
2020	3	1	1	-	2
2021	49	11	4	9	24
2022	73	11	8	16	35
2023	90				
Дар умум	215	23	13	25	61

Хонандагони Литсей аз соли 2020 инҷониб дар озмуну олимпиадаҳои байналмилалию ҷаҳоние, ки ба таври ҳузурӣ ва фосилавӣ баргузор шудаанд, фаъолона иштирок намуда, сазовори 659 ҷойи ифтихорӣ (133 ҷойи якум, 232 ҷойи дуюм, 294 ҷойи сеюм) ва зиёда аз 420 нафар сазовори ифтихорномаҳои фахрӣ гардиданд.

**Натиҷаи иштироки хонандагони литсей
дар олимпиадаҳои байналмилалӣ аз соли 2020 то инҷониб**

Солҳо	Шумораи иштирокчиён	Ҷойҳои ишғолнамуда			
		I тилло	II нуқра	III биринҷӣ	Ҷамъ
2020	212	34	58	73	165
2021	342	43	78	97	218
2022	456	56	96	124	276
2023	-	-	-	-	-
Дар умум	1010	133	232	294	659

Дар баробари олимпиадаҳои фаннӣ бо мақсади амалисозии «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» таҳти сарпарастии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчунин Озмуни ҷумҳуриявии «Илм-фурӯғи маърифат» ҳамасола ташкил ва баргузор карда мешавад.

Озмун бо мақсади рушди тафаккури техникӣ, тарғиби ҷаҳонбинии илмӣ, дастрасӣ пайдо кардан ба техникаву технология, тавсеаи ихтироъкорӣ ва навоарӣ, пайвасти илм бо истеҳсолот, ҷалби бештари хонандагону донишҷӯён ва дигар қишрҳои ҷомеа ба омӯзиши фанҳои риёзӣ, дақиқ ва табиӣ, ҳамчунин дарёфт ва муаррифии истеъдодҳои нав дар ин самтҳо байни хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо тақсирот ба ду гурӯҳ дар алоҳидагӣ - муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва муассисаҳои

таҳсилоти миёнаи умумии типи нав (литсейҳо, гимназияҳо ва мактабҳои хусусӣ) баргузор мегардад.

Дар озмун хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо ду гуруҳ дар алоҳидагӣ - муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии типи нав (литсейҳо, гимназияҳо ва мактабҳои хусусӣ), иштирок менамоянд. Ҳамасола хонандагони болаёқати Литсей низ ба таври фаъол дар Озмуни ҷумҳуриявии «Илм-фурӯғи маърифат» иштирок менамоянду сазовори ҷойҳои намоён мегарданд, ки нишондиҳандаҳои иштироки онҳо дар ҷадвали №10 нишон дода шудааст.

***Нишондиҳандаҳои иштироки хонандагони Литсей
дар озмуни ҷумҳуриявии «Илм-фурӯғи маърифат»***

№ р/т	Солҳо	Шумораи иштирокчиён			
		Даври доҳили- муассисавӣ	Даври ноҳиявӣ	Даври шаҳрӣ	Даври ҷумҳуриявӣ
1	Соли 2021	33	11	6	1
2	Соли 2022	35	16	8	2
3	Соли 2023	-	-	-	-
	Ҳамагӣ	68	17	14	3

Ҳамин тавр, се марҳилаи модели рушди лаёқатмандӣ дар робита ба ташкили омодагӣ ба олимпиадаҳои фаннӣ ва озмунҳои зехнӣ хусусияти ҷудогонаи чараёни омодагиро инъикос менамояд: тавре таҳлили амал нишон медиҳад, хонандагон одатан дар синфҳои IX, X ва XI таҳсилоти иловагии се соларо барои омодагӣ ба олимпиадаҳои фаннӣ ва озмунҳои зехнӣ омӯхтаанд. Раванди тайёри дар давоми соли таҳсил сурат мегирад ва пеш аз иштирок дар Олимпиада шиддат мегирад.

ХУЛОСАИ УМУМӢ ВА ТАВСИЯҲО

Чамъбасти натиҷаҳои таҳқиқот ва корҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ ба таҳия ва пешниҳоди чунин хулосаҳо водор сохт:

1) Он нияти моро, ки дар шакли фарзия пешниҳод шуда буд, тасдиқ мекунад ва нишон медиҳад, ки яке аз масъалаҳои мубрами соҳаи маориф омода намудани мутахассисони ҷавобгӯи талаботи бозори меҳнат ва баланд бардоштани сифати таълим дар тамоми зинаҳои таҳсилот мебошад ва дар ин раванд ҷомеаи муосир ба муассисаҳои таълимие ниёз дорад, ки шахсиятҳои дорои маҳорати касбӣ, эҷодкору созанда ва соҳиби ахлоқи намунавӣ салоҳиятнокро тарбия карда тавонанд [4].

2) Масъалаҳои назариявӣ ва ҷанбаҳои амалии кор бо кӯдакони лаёқатманд дар муассисаҳои таълимӣ, махсусан дар таълими фанҳои дақиқ бо дарназардошти талаботи муносибати босалоҳият ба таълим дар шароити муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии типи нав мавриди омӯзишу таҳлил қарор дода шуд [1].

3) Шароитҳои педагогии рушди қобилияти кӯдакони лаёқатманд дар фазои таълимии литсей муайян карда шуда, нақш ва аҳамияти ташҳиси

лаёқатмандӣ дар низоми таҳсилоти умумии асосӣ ошкор карда шуда, дар ин асос самтҳои тақмили методикаи таълими фанҳои дақиқ дар асоси талаботи муносибати босалоҳият ба таълим дар шароити литсей муайян карда шуд [2].

4) Муқаррар карда шуд, ки бо шарофати ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таълиму тарбияи хонандагони болаёқат муассисаҳои таълимии махсусгардонидашудае рӯйи қор омада истодаанд, ки барои рушди ҷомеаи муосир мақоми хоса доранд. Яке аз чунин муассисаҳои таълими ин Литсей №3 барои хонандагони болаёқати шаҳри Душанбе ба ҳисоб меравад, ки мақсаи асосии таъсисёбӣ ва фаъолиятҳои ҷалби хонандагони болаёқат барои аз худ кардани дастовардҳои навтарини илмию техникӣ, муқаммал ва васеъ омӯхтани фанҳои алоҳида, махсусан фанҳои дақиқ, табиӣ, риёзӣ, пурра ошноӣ пайдо кардан ба технологияи информатсионӣ ва коммуникатсионӣ, ихтирокорӣ, инчунин омодагии ба озмунҳои ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ мебошад.

Амалӣ гардонидани таҳсилоти босалоҳияти хонандагон зимни омӯзиши барномаҳои таҳсилоти асосӣ ва миёнаи умумӣ аз фанҳои математика, химия, биология, физика, технологияи иттилоотӣ, забонҳои давлатӣ, русию англисӣ ва ба ҳаёти мустакилона тайёр намудани онҳо яке аз мақсадҳои асосии Литсей ба ҳисоб рафта, дар ин самт барномаҳои таълимӣ бо тарзи тафриқавӣ бо истифода аз технологияи инноватсионӣ ташкил ва гузаронида мешаванд, ки дар таълими хонандагони болаёқат ҳам самарани хуб ба бор меорад [3].

5) Мундариҷаи қори анҷомдодаи мо оид ба шароити педагогии таълими фанҳои дақиқ барои хонандагони болаёқат дар шароити литсей дар таъминоти методи қоркардшуда инъикос шудааст. Қори анҷомёфта ба таври назаррас ба баланд гардидани сатҳи дониши хонандагон ва сифати таълими фанҳои дақиқ дар шароити литсей имкон дод. Санҷиши амалии пешниҳодшуда оид ба низоми таълими фанҳои дақиқ барои хонандагони болаёқат, методикаи таҳхис ва инкишофи он самарнокии ҳудро исбот намуда, фарзияи пешниҳодшудаи таҳқиқотро тасдиқ карданд [2].

6) Ошкор карда шуд, ки таълиму тарбияи шахсиятҳои эҷодқору солимфикр, фаъолу ихтироқор ва созандаю ташаббусқор аз зинаи таҳсилоти ибтидоӣ оғоз мегардад. Аз ин лиҳоз, вазифаи аввалиндараҷаи муассисаи таълимӣ ва муаллимони замони муосир вусъат бахшидани ақлу зеҳн ва тафакқури фикрронии мустакили таълимгирандагон мебошад. Раванди педагогии мутараққӣ тақозо менамояд, ки ҷиҳати таълими самараноки фанҳои дақиқ бо назардошти хусусиятҳои хосу қобилиятҳои табиӣ хонандагон бо мақсади рушди истеъдоду қобилияти зеҳнӣ роҳу усулҳои самараноки таълим истифода карда шавад [4].

7) Муайян карда шуд, ки самаранок ба роҳ мондани таълими фанҳои дақиқ имкон фароҳам меорад, ки сатҳи мафқура ва донишу ҷаҳонбинии толибилмон боло равад ва онҳо ҳамқадами замон гарданд. Мувофиқгардонии мазмуни дарсҳо аз фанҳои дақиқ бо хусусиятҳои зудинкишофёбандагии таҳсилоти муосир зарур аст, зеро талаботҳои ки ба раванди таҳсилот гузошта шудааст, водор месозад, ки ҳар лаҳзаи дарс хонандаро аз ҳар ҷиҳат рушд

ёбад. Барои ин омӯзгорони фанҳои дақиқро зарур аст супоришҳоеро интихоб намоянд, ки хонандагонро ба ҷустуҷӯ кардан ва эҷодкорӣ намудан водор бисозанд. Ҷиҳати зоҳиршавии қобилиятҳои эҷодии хонандагон ба онҳо ҳарчи бештар имконият диҳанд, ки фикру мушоҳидаҳои эҷодии худро ифода намоянд [1], [2].

8) Таҳқиқоти диссертатсионӣ собит сохт, ки вазифаи асосии муассисаҳои давлатии таълимии таҳсилоти умумӣ ва омӯзгорон дар самти такмили омӯзиши фанҳои дақиқ аз он иборат аст, ки барои инкишофи фикрӣ, маънавӣ, ақлию зеҳнӣ ва ҷисмонии шахсият шароити мусоид фароҳам оваранд, ба ташаккули ҷаҳонбинии хонандагон мусоидат намоянд, дониши хонандагонро дар бораи табиат, ҷомеа, инсон ва меҳнати ӯ сайқал диҳанд. Инчунин, ба хонандагони болаёқат дар омӯзиши фанҳои дақиқ тавачҷӯҳи хоса зоҳир намуда, корҳои гурӯҳию инфиродиро ташкил кунанд, мустақилияту салоҳиятнокиашонро дар омӯзишу таълим таъмин намуда, тафаккури эҷодӣ, шавқи ихтирокорӣ ва масъулияти созандагиро бунёдкории онҳоро рушд диҳанд [2], [4].

9) Аниқ карда шуд, ки шартҳои асосии мувофиқи мақсад таълим додани фанҳои дақиқ барои хонандагони болаёқат ин дар асоси талаботи муносибати босалоҳият ба таълим ба роҳ мондани омӯзиши фанҳои дақиқ, ташкили машғулиятҳои махсус ва таҳияи барномаҳои таълимии рушддиҳанда мебошад [3].

10) Маълум карда шуд, ки ҷанбаҳои муайяни интихоби бачагони болаёқат аз шаклу намуди муассисаҳои таълимӣ ва нуқтаи назари педагогиро психологӣ омӯзгорони масъул вобастагӣ дорад ва мувофиқгардонии ҷараёни таълими фанҳои алоҳида ба ташаккули истеъдоду салоҳиятҳои хонандагон муваффақияти корро дар ин самт таъмин менамояд ва барои рушди салоҳияту истеъдод ва қобилиятҳои махсуси хонандагон имкониятҳои васеъ фароҳам меоварад [4].

11) Модели самараноки таълими фанҳои дақиқ ва комплекси таълимӣ-методӣ аз фанҳои дақиқ бо истифода аз муносибати босалоҳият ба таълими хонандагони болаёқат таҳия ва татбиқ карда шуда, самаранокии истифодаи он собит карда шуд [3].

12). Усулҳои самараноки таълими фанҳои дақиқ бо истифода аз талаботи муносибати босалоҳият ба таълим барои хонандагони болаёқат дар шароити литсей асоснок илман карда шуда, бо дарназардошти таботи муносибати мазкур тақмил дода шуд [4].

Тавсияҳо барои истифодаи натиҷаҳои таҳқиқот дар амал:

Дар асоси натиҷаҳои дар таҳқиқот ва корҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ ноилшуда ҷунин тавсияҳоро пешниҳод менамоем:

1. Таҳқиқотҳои психологӣ педагогӣ ташкили раванди таълими кӯдакони лаёқатманд дар шароити литсей ба кадри кофӣ омӯхта нашудаанд ва дар ҷумҳурии мо ин гуна таҳқиқотҳо умуман гузаронида нашудаанд, бинобар ин мо ҷунин мешуморем, ки таҳияи масъала ҳамчун оғози кор оид ба ташкили асосҳои илмӣ ташкили раванди таълим бо кӯдакони лаёқатманд дар шароити литсей дар ин самт заминагузор хоҳад буд.

2. Ташкили раванди таълим бо кӯдакони лаёқатманд дар шароити литсей тарзе ба роҳ монда шавад, ки хусусиятҳои инфиродӣ ва дараҷаи қобилиятнокии ҳар як хонандаро дар худ инъикос карда тавонад.

3. Ташкили раванди таълими фанҳои дақиқ дар литсей бояд дар асоси равиявӣ сурат гирифта, хонандагони болаёқат имкон дошта бошанд, ки аз рӯи қобилият, майл ба баъзе фанҳо, масалан физикаю математика, химияю биологӣ ба омӯзиши онҳо бештар машғул гарданд.

4. Истифодаи технологияҳои инноватсионӣ ҳамчун роҳи ташкили фаъолияти таълимии хонандагони болаёқат омили муҳимест, ки муваффақияти омӯзиш, рушди қобилияти маърифатӣ ва сифатҳои шахсии хонанда айён мегарданд. Дар мавриди таълими хонандагони болаёқат истифодаи усули пешбар ба монанди: эҷод-пажӯҳиш, ҷустуҷӯӣ, эвристикӣ, таҳқиқотӣ, лоиҳавӣ дар якҷоягӣ бо шаклҳои кори мустақилона, инфиродӣ ва гурӯҳӣ натиҷаи босамар медиҳанд. Ин усул ба қонеъ намудани талаботи маърифатӣ ва манфиатҳои хонандагони болаёқат мувофиқ буда, барои рушди тафаккури эҷодӣ, ҳавасмандии идрок, субот, мустақилият, эътимодноқӣ, малакаҳои муоширативу идоракунии хонандагони болаёқат мусоидат менамояд.

5. Бе рушди малакаву маҳоратҳои эҷодиву зеҳнӣ ва ҳислатҳое ба монанди мустақилият, ташаббускорӣ, кунҷковӣ, ҷустуҷӯӣ, таҳқиқотӣ, эҷодкорӣ, суботкорӣ ва худомӯзӣ ягон қобилият ва истеъдод рушд намеёбад. Аз ин рӯ, муассисаҳои таълимиро зарур аст, ки дар ташкили раванди таълиму тарбия ба хонандагони болаёқат имконияту шароити мусоидро барои татбиқи малакаву маҳорат ва қобилиятҳои хонандагони болаёқат фароҳам оваранд.

6. Дар амалияи муассисаҳои таълимӣ ҷорӣ намудани ташҳиси ибтидоии хонандагон бо мақсади муайян кардани сатҳи инкишофи лаёқатмандӣ вобаста ба фанҳои алоҳида;

7. Тасҳеҳи мундариҷаи қисми зиёди фанҳои дақиқ бо мақсади ғанӣ гардонидани мундариҷаи онҳо бо супоришҳое, ки ба инкишофи нишондиҳандаҳои лаёқатмандӣ ва тақмили воситаҳои фаъолияти амалии хонандагони лаёқатманд дар дарс равона шудаанд;

8. Анҷом додани кори беруназсинфӣ ҳадафмандона оид ба омӯзиши амиқи фанҳои дақиқ ва инкишофи лаёқатмандии хонандагон (ба роҳи монадни кори маҳфилҳо, озмунҳо, бозигҳои зеҳнӣ, дақиқаҳо, танаффусҳо ва экскурсияҳои инкишофдиҳанда, соатҳои тарбиявӣ, намоишҳо, корҳои эҷодии коллективӣ);

9. Ба курси донишқадаҳои тақмили ихтисоси омӯзгорон ворид кардани курси махсуси «Методҳои таълими фанҳои дақиқ барои хонандагони болаёқат», ки хусусиятҳои корро бо хонандагони лаёқатманд ошкор менамояд;

10. Анҷом додани кори бонизом бо волидайнӣ хонандагони лаёқатманд дар шакли лексияҳои мавзӯӣ, суҳбатҳои инфиродӣ ва машваратҳо бо омӯзгор-психолог, ёрӣ расонидан чихати касбинтиҳобкунии хонандагон вобаста ба ихтисосҳои марбут ба фанҳои дақиқ;

9. Назорат ва таҳлили натиҷаҳои раванди таълими фанҳои дақиқ (сӯҳбат, корҳои хаттӣ, тестҳо, корҳои амалӣ, лоиҳаҳо ва ғайра) бо мақсади сари вақт ошкор намудан ва минбаъд пешгирӣ намудани камбудҳои дар самти омӯзиши фанҳои дақиқ;

10. Баргузор намудани конференсияҳои илмӣ ва ҳафтаҳои фанӣ аз тарафи муассисаҳои таълимӣ. Ҳамасола ва ба таври мунтазам баргузор кардани конференсияҳои илмӣ ва ҳафтаҳои фанӣ миёни хонандагони болаёқат, аз як тараф, салоҳияти худмухторӣ, қобилияти худинкишофдиҳию худмуайянкунӣ ва худомӯзии хонандагонро ташаккул диҳад, аз ҷониби дигар, қобилияти маърифати-эҷодии онҳоро раванқ мебахшад.

11. Таъмини муассисаҳои таълимӣ бо кабинетҳои мучахҳаз ва озмоишгоҳҳои фанӣ. Айни ҳол муассисаҳои таълимӣ марҳила ба марҳила ва бонизом кабинетҳои мучахҳаз ва озмоишгоҳҳои фаниро харидорӣ намуда, ба ин васила ба корҳои илмӣ-таҳқиқотии хонандагон аз фанҳои дақиқ вусъат мебахшанд. Ин аз як тараф баргузори бонизомии машғулиятҳои лабораторӣ ва корҳои илмӣ-таҳқиқотиро таъмин кунад, аз ҷониби дигар малакаи кор бо таҷҳизоти техникӣ ву озмоишии хонандагонро ташаккул дода, салоҳиятҳои математикӣ-маҳорати кор кардан бо рақамҳо, қобилияти таҳқиқотӣ ва тафаккури техникӣ онҳоро рушд ва таҷрибаҳои мустақилонаи онҳоро ба роҳ мемонад;

12. Наشري маҷмуаҳои фанӣ-методӣ аз фанҳои дақиқ барои хонандагон. Олимон ва мутахассисон ҷиҳати расондани ёрии методӣ амалӣ ба омӯзгорон дар ҳошияи татбиқи «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф», «Маҷмӯи масъалаҳо» аз фанҳои математика, химия, физика, биология ва география ва «Маҷмӯи корҳои амалӣ ва лабораторӣ» аз фанҳои химия, физика, биология ва географияро барои ҳамаи зинаи таҳсилот бомаром таҳия ва мавриди истифода қарор дода истодаанд ва ин раванд идома дорад. Ин амал методикаи таълимро такмил дода, ба мустақилона ҳал кардани машқ, мисолу масъалаҳо аз тарафи хонандагону донишҷӯён заминаи хуб фароҳам меорад ва малакаву маҳорати худназораткунӣ, мустақилона худмуайянкуниву ҳулосабарории онҳоро дар корҳои амаливу лабораторӣ таҳким мебахшад.

13. Гузаронидани олимпиадаҳои фанӣ ва озмунҳои гуногуни зехнӣ. Дар мамлакат барои хонандагони болаёқат ҳамасола олимпиадаҳои фанӣ ва озмунҳои гуногуни зехнӣ баргузор мегарданд. Мақсади онҳо аслан ба амиқ омختани фанҳои алоҳида равона гардида, бедор намудану ташаккул додани қобилияти эҷодкорӣ миёни хонандагони болаёқат, фаъолияти навоваронаи онҳоро дар омӯзишу азхудкунӣ таҳким мебахшад ва мустақилона кор карда тавоништанашонро тақвият медиҳад.

14. Фаъолияти мактабҳои тобистонаи омӯзиши фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар истироҳатгоҳҳои мавсимӣ бонизому мақсаднок ба роҳ монда шавад;

Ҳамин тариқ, чунон ки таҳқиқоти мо нишон дод, ташкили раванди таълим бо кӯдакони лаёқатманд дар литсей назар ба мактабҳои таълимии

оддӣ натиҷаҳои беҳтар медиҳад, ки ин аз динамикаи ҳаракат ва тағирёбии дониш, усулҳои фаъолияти хонандагони литсей шаҳодат медиҳад.

Дар баробари ин, натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ зарурати ҳалли як қатор масъалаҳои зеринро барои минбаъд ҷиҳати омӯзиши амиқтари масъалаи таҳқиқшаванда нишон дод: омӯзиши амиқтари нишондиҳандаҳои лаёқатмандӣ, муаммои пастшавии сатҳи шавқу рағбати хонандагони лаёқатманд ба омӯзиши фанҳои дақиқ ҳангоми гузариш ба зинаи минбаъдаи таҳсилот ва интихоби касбу ҳунарҳо; рушди муттасили лаёқатмандии хонандагон дар тӯли тамоми солҳои таҳсил дар муассисаи таълимӣ; ҷустуҷӯи роҳҳо ва технологияҳои босамари рушди лаёқатмандии хонандагон дар муассисаҳои гуногуни таълимӣ, ки дар таҳқиқҳои минбаъда ба ин муаммо ва ҷанбаҳои рушди лаёқатмандӣ таваҷҷуҳи аввалиндараҷа хоҳем дод.

МУНДАРИҶАИ АСОСӢ ВА НАТИҶАҶОИ ТАҲҚИҚОТ ДАР НАШРИЯҶОИ ЗЕРИНИ МУАЛЛИФ БА ТАБЪ РАСИДААНД:

А) Мақолаҳои илмие, ки дар нашрияҳои тақризшавандаи аз тарафи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсияшуда ба таъб расидаанд:

[1-М] Қуватова Р., Камолзода С. Ҷанбаҳои педагогӣ ва психологии мафҳуми истеъдод ва лаёқатмандӣ / [Матн] // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, №4 (45), 2022. - С. 23-31.

[2-М] Қуватова Р. Назарияҳои педагогӣ оид ба лаёқатмандии хонандагон / [Матн] // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши педагогика, №12, 2022. - С. 252-259.

[3-М] Қуватова Р. Технология ва мушкилоти кор бо кӯдакони лаёқатманд / [Матн] // Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон. Бахши педагогика, №6-2 (101), 2022. - С.39-44.

[4-М] Қуватова Р. Татбиқи муносибати босалоҳият дар тақмили маҳорати касбии омӯзгорон / [Матн] // Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, №2 (31) 2023. – С. 104-107.

Б) Маваде, ки дар дигар нашрияҳо ба таъб расидаанд:

[5-М] Қуватова Р. Шакл ва методҳои кор бо кӯдакони болаёқат // Маҷмуаи маводи Конференсияи илмӣ-амалии «Кӯдакони болаёқат – захираи ақлонии кишвар» / Маркази дарёфт ва рушди истеъдодҳои ш. Душанбе. – Душанбе, 2018. – С. 125-127.

[6-М] Қуватова Р. Кашфи истеъдодҳо тавассути истифодаи технологияҳои муосири педагогӣ // Кӯдакони болаёқат - захираи ақлонии кишвар: маводи Конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ (ш.Душанбе, 25 май соли 2019)-Душанбе: Бебок, 2019 . с. 54-61.

[7-М] Қуватова Р. Истеъдодҳо рушд доранд [Матн] / Р.Қуватова // Маҷмуаи мақолаҳои конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявии “Омӯзиш ва тадбиқи афкори педагогии ниёгон дар таҳсилоти муосир”.- Душанбе, 2021 .-С. 83-87.

[8-М] Қуватова Р. Таълими химия барои бачагони хонандагони болаёқат // Маорифи Тоҷикистон, №12, 2022. - С. 49-53.

[9-М] Қуватова Р. Ташаккули салоҳиятҳои хонандагони болаёқат. // Масъалаҳои методикаи таълим, №11, 2022. - С. 26-29.

[10-М] Қуватова Р. Ташаккули салоҳиятҳои хонандагони болаёқат // Масъалаҳои методикаи таълим, №11, 2022. - С. 26-29.

[11-М] Қуватова Р. Таълими нуқтаҳои Паёми Пешвои миллат // Масъалаҳои методикаи таълим, №4, 2022. – С. 35-37.

[12-М] Қуватова Р. Тоҷи сари ҷумла ҳунароҳост илм. // Ҳафтаномаи «Омӯзгор», №17, аз 28.03.2022. – С. 7.

**ИНСТИТУТ РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ ИМЕНИ АБДУРАХМОНИ
ДЖАМИ АКАДЕМИИ ОБРАЗОВАНИЯ ТАДЖИКИСТАНА**

На правах рукописи

УДК 376:5 (575.3)

ББК 74.200+20

Қ-87

КУВВАТОВА РАФОАТ АШУРОВНА

**КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ ПОДХОД К ПРЕПОДАВАНИЮ
ТОЧНЫХ ПРЕДМЕТОВ ДЛЯ ОДАРЁННЫХ УЧАЩИХСЯ
(на примере Лицея №3 для одарённых учащихся города Душанбе)**

АВТОРЕФЕРАТ

**диссертации на соискание учёной степени кандидата
педагогических наук по специальности 13.00.01 –
Общая педагогика, история педагогики и образования**

ДУШАНБЕ – 2023

Диссертация выполнена в Институте развития образования имени Абдурахмона Джами Академии образования Таджикистана.

Научный руководитель: **Камолзода Сафиддин** – кандидат педагогических наук, заведующий отделом методики обучения, психологии и подготовки научных кадров Академии образования Таджикистана

Официальные оппоненты: **Нугмонов Мансур** - доктор педагогических наук, профессор кафедры методики преподавания математики ТГПУ им. С. Айни

Анварзода Хокимджон Анвар - кандидат педагогических наук, директор Лицея для одарённых детей в городе Турсунзода

Ведущая организация: **Дангаринский государственный университет**

Защита диссертации состоится 21 ноября 2023 года, в 15.00 часов в объединённом диссертационном совете 6D.KOA-030 при Таджикском национальном университете Академии образования Таджикистана (734024, Республика Таджикистан, город Душанбе, ул.А. Адхамова, 11/2).

С диссертацией и её авторефератом можно ознакомиться в библиотеке и на Академии образования Таджикистана (<http://www.prmatt.tj>)

Автореферат разослан _____ 2023 г.

Ученый секретарь объединённого диссертационного совета, доктор педагогических наук

М.Б. Каримзода

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. В государственной политике большое экономико-социальное, политическое и культурное значение имеет серьезный подход в области образования, постановка и решения существующих проблем в этой сфере. Образование в широкой и современной форме - одна из самых актуальных и мировых проблем XX века, которая заставляет современное общество уделять к ней особое внимание и высокую ответственность. Потому что, в первую очередь, развитие общества, обеспечение устойчивого развития экономики, обеспечение национальной безопасности государства и, в целом, достижение мирового уровня в экономике, технике, науке и культуре зависит от качественного образования граждан Таджикистана.

Развитие страны напрямую связано с усилиями и стараниями творческого поколения. Поэтому особое внимание уделяется подготовке талантливых, образованных и знающих учащихся, верных своему народу и Родине.

Начиная от создания правовой базы до финансирования и использования эффективных средств повышения качества образования и воспитания, охраны здоровья детей и подростков, условий жизни, воспитания и обучения одарённых учащихся находится под постоянным контролем и заботой Президента страны и Правительства Республики Таджикистан.

С первых лет независимости нашей страны при разработке Конституции страны вопросам образования и воспитания придавалось серьезное значение. Так в 41 статье Конституции Республики Таджикистан говорится о том, что каждый человек имеет право на образование, и общее базовое образование является обязательным. Государство предоставляет гарантии бесплатности общего обязательного основного образования в государственных учебных заведениях.

Затем приняты законы Республики Таджикистан «Об образовании», «О высшем образовании», «О молодежи», «О дополнительном образовании», а также постановления Правительства Республики Таджикистан о принятии отраслевых стандартов и стратегий, целевых государственных программ по приему девочек и мальчиков в учебные заведения по президентской квоте; Национальная концепция образования Республики Таджикистан и другие нормативно-правовые акты. Таким образом, в стране была заложена законодательная основа в сфере образования, соответствующая международным стандартам.

Важной целью системы образования является воспитание активной, творческой личности, строителя нового технологически развитого общества. В связи с этим подготовка учащихся как будущих специалистов, вооруженных современными знаниями, считается одним из актуальных вопросов в данной области. В этом направлении основное внимание уделяется выявлению, воспитанию и обучению одарённых учащихся и

развитию их способностей, особенно в сфере изучения естественно-математических предметов.

Основатель национального мира и единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон в своем послании Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 26 декабря 2018 года отметил, что «Укрепление научного потенциала страны, внедрение изобретений в производство, упрочение материально-технических основ научных учреждений, повышение качества обучения во всех звеньях образования, большее привлечение молодых талантов к изучению современных технологий, к творческим и техническим деяниям являются важнейшими задачами сферы науки и образования.

Поэтому государство придаёт первостепенное значение сферам науки и образования, и будем поэтапно продолжать реформы на всех уровнях образования и уверенно устранять имеющиеся проблемы».

В продолжение данного вопроса Глава государства объявил 2020-2040 годы «Двадцатилетием изучения и развития естественных, точных и математических наук». Эти инициативы и директивы Главы государства свидетельствуют о том, что изучение и развитие естественно-математических предметов считаются приоритетными направлениями государственной политики в сфере науки и образования, и определяют государственную политику в этом направлении.

Важнейшей государственной мерой по обеспечению устойчивого развития является Указ Президента Республики Таджикистан «Об объявлении 2020-2040 годов «Двадцатилетием изучения и развития естественных, точных и математических наук» и постановление Правительства Республики Таджикистан «О плане мероприятий на 2020-2025 годы по реализации «Двадцатилетия изучения и развития естественных, точных и математических наук».

Отдельные фундаментальные направления совершенствования и изучения математических, точных и естественных наук в государственной политике науки и образования определены в Законе Республики Таджикистан «О научной деятельности и государственной политике в области науки и технологий», Национальной концепции информатизации Республики Таджикистан, Стратегии инновационного развития Республики Таджикистан на период до 2020 года.

В этом направлении для выявления и развития интеллектуальных способностей одарённых учащихся представляется важным решить следующие вопросы: научно-методическое обеспечения работы с талантливыми учащимися, подбор соответствующего нуждам одарённых учащихся педагогического состава, благоприятные условия для образования, воспитания, развития талантливых детей, их психо-педагогической и социальной поддержки.

Недостаток в области образования и воспитания талантливых детей в «образовательном ящике» все больше понимается в обществе и приводит к тому, что специалисты пытаются разработать новые формы образования и

развивать новые образовательные модели. Выявляющие проблемы связаны с не только механизмом отбором одаренных детей из общеобразовательного контингента, а с вопросом адекватной загрузки, системы оценки, дополнительных тренингов, развитием и повышение уровня учебной мотивации, социальной защитой.

Итог высказанных мнений показывает, что выбранная тема диссертации является актуальной и своевременной, потому что способна максимально эффективно решать некоторые существующие проблемы и споры.

Степень изученности научной темы. Одарённость, как известно, является индивидуальной характеристикой личности, что показывают психолого-педагогические исследования следующих ученых: А.М. Матюшкин, Б.Д. Богоявленской, В.М. Деренко, В.Н. Дружинин, Л. С. Выготского, Л.Х. Жаппуева, Дж.Гилфорда, Н.С.Лейтес, П.Я.Гальперина, Ф.Гальтон, Э. Ландау, Я.А. Каменский, М.М.Маро, А.М.Матюшкина, В.М.Монахова, М.И.Махмутовой, А.В.Петровскийого, Ю.Р.Сентернберг, Ю.М. Теплова, П. Торренс, Л. Холлингворт, В. Е. Чудновского, Н. М. Шахманова, В. С. Юркевича и других.

В отечественной педагогике данную тематику затрагивают труды видных ученых: С.С. Авганова, С.Н. Алиеваа, У. Зубайдов, Л. Иматовой, И. Х. Каримовой, К. Б. Кодирова, М. Лутфуллоева, Д. Латипова, Б. Маджидовой, С. Э. Негматова, Д. Файзализода, Ф. Шарипова, Д. Я. Шариповой, С. Шербоевой, У.Р. Юлдашевой, М.Р. Юлдашевой и др.

Также отечественные ученые исследуют теоретические и практические вопросы в сфере школьного образования и активно изучают пути реформирования системы образования в республике, в том числе эти вопросы, исследовали С.С. Авганов, А. К. Гараева, О.В. Джураева, Х.Ю. Джураева, К. Кадыров, А. Мирзоев, Р. Мирзоев, М. Муллоджанов, Ш.Каримзода, Ф.Ф. Шарипов, С.А. Шаропов, Н.Н. Шоев, Б.Р. Файзализода, А. Шерали и другие.

Несомненно, психолого-педагогические исследовательские работы внесли определенный вклад в развитие педагогической концепции работы с одаренными учащимися. Однако, как показывает практика общеобразовательных учреждений, еще существует ряд проблем в работе с одаренными учащимися, особенно в аспектах диагностики и методики работы с соответствующими категориями детей, что вызывает определенные проблемы в работе педагогов общеобразовательных учреждений.

Хотя в этих исследованиях были получены чрезвычайно важные теоретические и практические результаты, они не нашли решения проблемы формирования компетенций учащихся при преподавании естественно-математических предметов и развития интеллектуальных способностей учащихся в условиях образовательного учреждения.

Таким образом, в условиях беспрецедентного внимания к вопросу выявления и развития талантов одаренных учащихся и совершенствования системы их образования по точным предметам были выявлены **следующие**

противоречия: учитывая большое количество одаренных учащихся, их меньшее внимание к изучению точных предметов, независимо от того, обучение в лицее ведется с естественно-математическим уклоном в учебном плане недостаточное выделение учебных часов на эти предметы, а также организация регулярных курсов повышения квалификации учителей и неиспользование компетентного подхода к обучению .

Так при выборе темы исследования нами была поставлена задача, актуальная в образовательных учреждениях для одарённых детей: Раскрытие богатого потенциала среднего образования наряду с дополнительным образованием в ходе выявления интеллектуальных способностей детей и их развития посредством преподавания точных и естественно-математических предметов

Таким образом, была определена актуальность темы диссертационного исследования: «Компетентный подход в преподавании естественно-математических предметов для одарённых учащихся».

Связь исследования с программами или научными темами. Диссертационное исследование выполнено в рамках перспективного плана научно-исследовательской работы кафедры естественных и математических наук и информационных технологий Института развития образования им. Абдурахмана Джами Академии образования Таджикистана на 2017-2021 годы по темам «Грамотное отношение к обучению в среднем образовании», «Современный подход к использованию технологий» «Информация и коммуникации для повышения мотивации учащихся к изучению естественно-математических предметов» и «Пути повышения качества преподавания естественно-математических предметов» и реализации основных требований Стратегии изучения и развития математических, точных и естественных предметов в сфере образования и науки на период до 2030 года, Государственной программы выявления и развития одарённости на 2015-2020 годы и Государственной программы выявления и развития одарённости на 2021-2025 годы.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Цель исследования: определить эффективные методы и способы изучения естественно-математических предметов в соответствии с требованиями компетентного подхода к образованию одаренных учащихся в условиях лицея.

Задачи исследования: В зависимости от целей исследования были определены следующие задачи:

1. Выявление роли и значения диагностики способностей в системе среднего образования и определение на этой основе направлений совершенствования методики преподавания естественно-математических предметов в условиях лицея

2. Анализ теоретических вопросов и практических аспектов работы с одарёнными учащимися в школах, особенно при обучении естественно-

математических предметов в условиях общеобразовательных учреждений нового типа.

3. Разработка и внедрение эффективной модели обучения естественно-математических предметов и учебно-методического комплекса по этим предметам с использованием компетентностного подхода к обучению одарённых учащихся.

4. Определение педагогических условий развития способностей одарённых детей в образовательном пространстве лицея.

5. Обоснование эффективных методов обучения естественно-математическим предметам одарённых учащихся в условиях лицея и их совершенствование.

Объект исследования: Процесс применения компетентного подхода к преподаванию естественно-математических предметов для одарённых учащихся в списочных условиях.

Тема исследования: Компетентностный подход к преподаванию естественно-математических предметов для одарённых учащихся в лицее.

Гипотеза исследования: Процесс формирования способностей способностей одарённых учащихся в образовательном пространстве лицея будет более эффективным, если:

- разработать учебно-методическую модель изучения естественно-математических предметов одарёнными учащимися в условиях лицея, соответствующую государственному образовательному стандарту.
- раскрыть сущность понятий «одарённость» и «интеллектуальные способности» как развивающие системные качества личности;
- совершенствовать методы обучения одарённых учащихся естественно-математическим предметам;
- педагогические условия повышения квалификации учителей естественно-математических предметов должны определяться с учетом компетентностного отношения к образованию;

Этапы исследования. Диссертационное исследование проводилось в три этапа, с 2019 по 2023 годы.

На первом этапе (2019-2020 гг.) рассмотрены вопросы сущности понятия одарённости в психолого-педагогической литературе, особенности диагностики способностей и проблемы их проявления в теории и практике педагогики и социально-педагогической науки, изучались и анализировались условия проявления и развития детской одарённости. Определены концептуальный замысел и экспериментальная база исследований, составлен план проведения экспериментальной работы.

На втором этапе (2021-2022 годы) происходил поиск нового подхода к организации учебного процесса в лицее; утверждение было протестировано; разработана модель управления процессом формирования способностей одарённых детей в условиях лицея среды и по индивидуальной воспитательной концепцией, условия развития и обучения каждого из них; проведены критерии наблюдения за динамикой этого процесса.

На третьем этапе (2022-2023 годы) проведен этап формирования

научной работы и обработаны ее данные; определен методологический и концептуальный аппарат исследования; обобщены научные выводы, разработаны практические рекомендации, формализованы имеющиеся материалы диссертации.

Теоретико-методологическую основу исследования составляют современные достижения педагогико-психологических наук и области образования по следующим направлениям: современные представления о способностях детей, теория и методика обучения одаренных учащихся, пути и методы диагностики и определения детских способностей, развитие интеллектуальных способностей учащихся, особенности преподавания естественно-математических предметов в общеобразовательных учреждениях, компетентностное отношение в обучении, повышение квалификации педагогов и профессиональное развитие, принципы дифференцированного обучения, концепция разработки образовательных программ для одаренных учащихся и психологические характеристики одаренных учащихся.

Источниками информации являются философско-исторические и психолого-педагогические произведения, нормативные документы, регламентирующие профессиональную и педагогическую деятельность в сфере образования; нормативно-правовые акты Республики Таджикистан в сфере образования: Закон Республики Таджикистан «Об образовании», Национальная концепция образования, Национальная концепция воспитания Республики Таджикистан, Национальная стратегия развития образования Республики Таджикистан в период до 2030 года, Государственный стандарт общего образования Республики Таджикистан, Стратегия обучения и развития математических, точных и естественных предметов в сфере образования и науки на период до 2030 года и другие нормативные документы, отражающие требования и изменения в практике воспитания и обучения в Республике Таджикистан.

Эмпирические основы исследования: Эмпирическими основами исследования являются практическая связь автора диссертационного исследования с объектом исследования: изучение научно-методической литературы по теме, изучение и использование передовой педагогической практики, наблюдение за процессом использования инновационных технологий в процессе обучения, также за счет использования эмпирических методов - изучение и анализ деятельности учителей и учащихся, проведение экспериментальной работы, комплекс различных методов, организация и проведение нормативно-формирующих испытаний; анализ и обобщение доказательств и данных, полученных в ходе эксперимента, анализ и сравнительная оценка их результатов, педагогическое наблюдение, опрос, методы самооценки и диагностические оценки на основе полученной информации, формирование научных доказательств в результате использования качественных показателей, количественных методов и в виде статистических данных и их эффективной обработки.

Исследовательская база. Диссертационные исследования и опытно-

экспериментальная работа проводилась на базе ГОУ «Лицей №3 для одарённых учащихся города Душанбе».

Научная новизна исследования выражается в том, что данная диссертация является первым законченным научным исследованием по теоретическим и практическим вопросам компетентного подхода в обучении точным предметам одарённых учащихся в условиях лицея в республике. Основные положения диссертации, выносимые на защиту, отражают новизну научной работы и научно-практические результаты решения поставленных задач. Обработанные выводы и рекомендации помогают сделать процесс обучения и воспитания одарённых учащихся более эффективным. Таким образом, новизна исследования определяется решением следующих задач:

- определение методов диагностики способностей учащихся в образовательном процессе;
- разработка компетентностной модели преподавания естественно-математических предметов для одарённых учащихся лицея на основе современных подходов к обучению и научно-методической литературы;
- Выявление потенциала компетентного подхода в повышении мотивации учащихся к изучению естественно-математических предметов, а также в развитии их когнитивных и коммуникативных компетенций;
- обоснование основных принципов разработки образовательных программ для одарённых учащихся по естественно-математическим предметам на основных уроках и дополнительных занятиях;
- разработка эффективной внутришкольной системы повышения профессиональной квалификации педагогов лицея
- научное обоснование возможностей использования инновационных образовательных технологий при обучении естественно-математическим предметам одарённых учащихся

Положения диссертации, выносимые на защиту:

6. Модернизация системы среднего образования обусловила необходимость целенаправленного развития интеллектуальных способностей, а процесс развития способностей старшеклассников должен осуществляться за счет усиления изучения естественно-математических предметов в общеобразовательных учреждениях и учреждениях дополнительного образования.

7. Процесс развития интеллектуальных способностей одарённых учащихся по естественно-математическим предметам строится на психолого-педагогических принципах, социальной успешности, взаимопонимания, поддержки и инновационном подходе к обучению и воспитанию детей и развитию интеллектуальных способностей.

8. В условиях лицея организована эффективная система процесса обучения одарённых учащихся естественно-математическим предметам ;

9. Обоснована методика обучения одарённых учащихся естественно-математическим предметам в условиях лицея с целью оптимизации учебного процесса с научно-методической точки зрения;

10. Разработка и развитие системы углубленного изучения естественно-математических предметов путем подготовки одарённых учащихся к олимпиадам и интеллектуальным конкурсам.

Теоретическая значимость исследования:

- были выражены основные исследовательские понятия «одарённость», «способность и интеллектуальные способности», а также «развитие одарённости учащихся» как психолого-педагогическая характеристика личности;

- определены педагогические условия и возможности развития одарённости учащихся в условиях лицея при обучении конкретным предметам;

- выявлены эффективные и инновационные образовательные методы, применяемые при обучении естественно-математическим предметам, способствующие формированию и развитию интеллектуальных способностей одарённых учащихся;

- обосновано с научно-теоретической точки зрения применение преподавателями компетентного отношения в преподавании естественно-математическим предметам, что развивает умения и навыки учащихся;

- разработано и апробировано преподавание в лицее естественно-математическим предметам на основных уроках и дополнительном обучении по модели обогащения и дополнения содержания образования;

- разработана внутришкольная система усовершенствования профессиональных навыков педагогов с учетом внедрения современных образовательных технологий.

Практическая значимость исследования определяется его направленностью на развитие одарённости учащихся при обучении естественно-математическим предметам в условиях лицея; представлена апробированная модель организации процесса обучения естественно-математическим предметам которая формирует интеллектуальные способности учащихся. Положения и теоретические выводы, полученные в ходе исследования диссертации, служат основой для совершенствования системы обучения естественно-математическим предметам в условиях лицея и создают основу для ее дальнейшей реализации.

Результаты диссертационного исследования, в том числе психолого-педагогические, диагностические и методические материалы, необходимые для преподавания естественно-математических предметов и развития одарённости учащихся, могут быть использованы учителями гимназий и лицеев, учреждений дополнительного образования, работающих с ними.

Также полученные материалы и выводы исследования могут быть использованы при проведении лекций, спецкурсов, семинаров для будущих студентов и преподавателей и слушателей педагогических курсов.

Уровень достоверности результатов исследования обеспечиваются обоснованностью и точностью методологического и теоретического метода, использованием комплекса взаимосвязанных методов научного

исследования, полностью совместимых с темой и задачами исследования, непротиворечивостью теоретических положений и выводов, достаточностью использованных источников, теоретически обоснованностью разработанной системы развития интеллектуальных способностей одарённых учащихся при изучении естественно-математических предметов в условиях перечня.

Соответствие диссертации с паспортом научной специальности. Диссертация соответствует по следующим разделам паспорта научной специальности 13.00.05 – Теория, методика и организация социально-культурной деятельности: *раздел 3-* «Педагогическая антропология» (системы/условия/развития человека в процессе обучения, обучения, воспитания ;), *раздел 4-* «Теория и концепция «воспитания» (законы, принципы воспитания детей в разные периоды их развития; виды и модели воспитания, области их использования);)

Личный вклад соискателя ученой степени в исследование заключается в следующем:

- углубленный анализ литературы и научных источников, обзор и интерпретация полученных данных и их систематизация, обработка наблюдений, экспериментов и испытаний с указанием полученных результатов;
- подготовка и публикация научных статей и методических указаний по теме исследования;
- изучение, анализ и оценка педагогических методов и способов преподавания естественно-математических предметов одарённым учащимся в условиях лица как педагогической проблемы в научной, педагогической и психологической литературе;
- определение педагогических условий использования современных методов обучения для повышения уровня и качества образования и знаний учащихся по естественно-математическим предметам ;
- представление методических рекомендаций учителям по совершенствованию системы преподавания естественно-математических предметов в общеобразовательных учреждениях.

Апробация и внедрение результатов исследования. Результаты исследования и основные выводы были одобрены и подтверждены в следующих случаях:

- в процессе организации образовательно-воспитательной деятельности учителей общеобразовательных учреждений;
- на курсах повышения квалификации учителей;
- на научно-теоретических конференциях, семинарах по вопросам теории и практики воспитания и обучения;
- в регулярных докладах и обсуждениях на заседаниях и научно-практических семинарах отдела естественно-математических и информационных технологий Института развития образования им. Абдурахмана Джами Академии образования Таджикистана ;
- во время презентаций и выступлений на университетских и республиканских научно-практических конференциях.

Публикация результатов диссертации. Результаты диссертационного исследования нашли отражение в 10 публикациях автора, 4 из которых опубликованы в рецензируемых научных журналах, рекомендованных Высшей аттестационной комиссией при Президенте Республики Таджикистан.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, двух глав, заключения и списка использованной литературы. Содержание диссертации представлено на 178 страницах, в ней использовано 11 таблиц. Список использованной литературы состоит из 187 наименований.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ДИССЕРТАЦИИ

Во введении излагаются необходимость выбора темы научного исследования, цель, задача, объект, предмет, методы научного исследования, гипотеза, практическая значимость и научная новизна, пункты, подлежащие защите, и в то же время упоминается о реализации рекомендаций, изложенных в диссертации.

В первой главе «Одарённость в системе современных педагогических и психологических наук» изучены и анализированы научно -теоретические основы понятия «одарённость» в педагогических и психологических науках, современные педагогические представления о одарённости учащихся и методы обучения одарённых учащихся посредством компетентного подхода.

В данной главе подчеркивается, что основным вопросом определения сущности понятия одарённости является вопрос определения его отличия от других проявлений психической жизни человека. Самая большая теоретическая трудность в определении одарённости заключается в правильном использовании понятий. Уточнение понятия одарённости как на уровне науки и академических кругов, так и на уровне практики, то есть повседневной жизни стало требованием современности

Каждый человек рождается с определенными способностями (некоторые с признаками таланта), развитие которых зависит от условий жизни, среды, запросов и усилий личности. Если условия и возможности благоприятны, а сам человек не старается, то способности и таланты не расцветут. Но разум и сознание человека не зависит от уровня родителей - наследственности, он принадлежит программе развития общества и воспитания.

Нет противоречия между разными представителями педагогической системы по поводу выявления высоких оценок - одарённости. Некоторые рождаются с особо высокими признаками одарённости. Установлено, что дети с определенными способностями достигают очень высоких результатов и быстро продвигаются в избранной сфере деятельности. Те, кто наконец-то имеют такие признаки, проявляют свои способности в самом раннем возрасте. Особые способности проявляются в музыке, искусстве, математике, физике, химии, спорте и т. д. и их развитию способствует поддержка и педагогическое сотрудничество.

Идея и мечта о формировании способных и талантливых детей явление не новое и современное, оно всегда было важным в традиционном образовании и воспитании таджикского народа и по сей день эта важность возрастает. В учениях предков и педагогике народов Востока особое место занимают характер и поведение, старание и энтузиазм, интерес и желание детей к изучению науки и знаний. Примерами этих слов являются педагогическое наследие Рудаки, Фирдавси, Унсурмаоли Кайковуса, Ибн Сины, Насыра Хисрава, Саади Ширази, Ходжи Насриддина Туси, Абу Шукура Балхи, Джалалуддина Балхи, Давани, Хусейна Вайзи Кашифи, Абдуррахмани Джами и др.

В то же время в этом процессе современная система образования еще не готова решать психолого-педагогические проблемы одарённых детей. В образовательных учреждениях отсутствует определенный механизм диагностики и выявления одарённости, большинство педагогов не подготовлены для работы с интеллектуально развитыми детьми, в образовательной практике отсутствует методика обучения и воспитания одарённых учащихся и таким образом учителя, не имея необходимой подготовки и специальных знаний о психологии одарённых детей и сущности одарённости, испытывают трудности в своей работе. Существующая практика в образовательных учреждениях и традиционные форма обучения не отвечают вопросам диагностики и выявления одарённости и талантливости у учащихся. В этом процессе, связанном с обоснованием сущности понятия одарённости, можно выделить определенные проблемы и многие сопутствующие ему вопросы. Наиболее важные из них:

1. Одарённый ученик – необычный ребенок, так как владеет специфическими характеристиками, отличающими его от других детей. Такой ученик для педагогов создает «трудности» в обучении и воспитании так как необычен в поведении, нестандартен в принятии решений, любопытен и креативен в обучении.

2. На современном этапе, связанном с разработкой понятия одарённости и его теоретической проработкой, говорить о развитии одарённости преждевременно, поскольку то, что мы считаем «развитием одарённости», представляет собой лишь некоторые практические работы, реализуемые в целях обеспечения положений государственных целевых программ и стратегий в области образования и воспитания. Можно с сожалением отметить тот факт, что на данный момент общеобразовательные учреждения не имеют возможностей для выявления и развития способностей у одарённых учащихся, в том числе даже у сформировавшихся одарённых учеников

3. Существующий порядок обучения и воспитания, которые действуют в общеобразовательных школах, часто негативно влияет на формирование и развитие интеллектуальных способностей детей и не носит положительного эффекта.

4. Работа с одарёнными учащимися предполагает создание такой образовательной системы, в которой основные субъекты педагогического процесса - учащиеся и учителя - должны быть одарёнными. Учитель должен быть образцом для подражания для своих талантливых учеников в поведении, мнении и интеллекте.

5. Воспитание и обучение одарённого ребенка в условиях школьного образования должно осуществляться на основе индивидуальных образовательных планов, ориентированных на тип одарённости и учитывающих индивидуальные особенности каждого ребенка.

Таким образом, по мнению ученых в области психологии и педагогики, психологические особенности одарённых детей могут оцениваться только как признаки, сопровождающие одарённость, но не обязательно как факторы, ее производящие. Яркая память, прекрасная наблюдательность, умение быстро считать не всегда свидетельствуют о наличии одарённости.

Предложенный анализ философской, психолого-педагогической литературы по проблемам одарённости приводит к выводу, что одарённый ребенок имеет специфические особенности, соответственно, работа с таким ребенком имеет свою специфику, и одарённость можно диагностировать, и выявлять только в процессе познавательной деятельности, а в процессе интеллектуально-творческой деятельности их развивать.

Также в этой главе исследователь отмечает, что в современной педагогике существует несколько основополагающих концепций, в рамках которых разработано множество программ и методик обучения одарённых детей.

Образовательные и воспитательные программы для одарённых детей имеют обширные и разнообразные цели, которые в соответствии с принципами педагогики могут быть направлены на формирование и развитие социально-коммуникативных навыков, которые способствуют улучшению способностей у учащихся

Академик Лутфуллоев М. пишет, что «Мы заполняем память учащихся законами и правилами, определениями, фактами и цифрами и не рассматриваем их практического применения. Теперь нужно не забивать голову учащегося гулом, а зажечь свечу, стимулировать мышление и чувство, подготовить их к самостоятельной работе и практической деятельности». Поддерживая эту мысль У. Зубайдов, подчеркивает, что одной из великих стен, стоящих на пути развития детского творчества и таланта, является боязнь ошибиться. Поэтому он пишет, что взрослым, педагогам и родителям необходимо не только быть вдумчивыми в случае детских неудач, но и не показывать некоторых своих нежелательных чувств. Им следует вести более осмысленную беседу с ребенком о некоторых его неудачах.

Ученые предложили семь специализированных принципов образовательных программ для одарённых и талантливых детей разного возраста:

Принципы обучения и воспитания одарённых учащихся
--

по сути программы	в деятельности учителя
1. Комплексное изучение важнейших вопросов, идей и тем, сочетающих знания со структурированным мышлением. 2. Развитие продуктивного мышления, а также практических навыков его применения, что позволяет учащимся осмысливать имеющиеся знания и генерировать новые знания. 3. Возможность доступа к постоянно совершенствующимся знаниям и новой информации, побуждение учащихся к демонстрации своих знаний. 4. Доступ и свободное использование соответствующих источников информации. 5. Поощрение инициативы и самостоятельности в образовании и развитии. 6. Развитие самосознания и творчества учащихся, понимание взаимоотношений с людьми, природой, другой культурой. 7. Акцентировать внимание на сложных мыслительных процессах детей, их способности к творчеству и лидерских качествах.	1. Знакомство учащихся с материалами, которые обычно не входят в обычную учебную программу. 2. Поощрение углубленного изучения выбранной темы учащимися 3. Осуществление образовательного процесса в соответствии с познавательными потребностями обучающихся 4. Сосредоточение на более сложных видах деятельности, требующих абстрактных концепций и высокоуровневых мыслительных процессов. 5. Появление гибкости и поиск рациональных методов по отношению к используемым материалам, времени и ресурсам (оптимизационный аспект) 6. Предоставление учащимся широких возможностей для приобретения и демонстрации лидерских способностей 7. Стимулирование творческого и продуктивного мышления 8. Воспитание умения анализировать поведение и результаты деятельности как себя, так и других (оценка и самооценка) 9. Разработка эффективных площадок для расширения базы знаний и развития языковых навыков обучающихся (самосовершенствование, самообразование)

Анализы показывают, что компетентностный подход к обучению в сфере науки и образования с каждым днем приобретает все большее значение, а формирование основных компетенций подростков и молодежи считается плодотворным направлением в науке и практике обучения. Вооружение молодых людей базовыми компетенциями позволяет им иметь хороший набор теоретических знаний и умение использовать полученные знания для решения конкретных жизненных вопросов или сложных ситуаций. Под компетенцией понимаются способности и навыки человека, приобретенные в процессе обучения и в течение жизни, которые используются для решения различных проблем и задач.

Итак, одним из факторов развития знаний и умений одарённых учащихся является наличие у них базовых компетенций. Как известно, компетентность – это общее сочетание качеств личности, знаний, навыков, умений, способов деятельности по определенному кругу предметов и процессов для эффективной деятельности и подготовки учащегося к обучению и самостоятельной деятельности.

Основные компетенции - это способность человека решать задачи через совокупность знаний, навыков и умений, приобретенных в процессе обучения или жизни, которые эффективно используются в изменяющихся условиях современного мира.

Под понятием *академических компетенций* понимается способность одарённых учащихся применять знания, умения и навыки в области различных предметов и их применение на практике и в дальнейшем обучении. В повседневной жизни одарённые учащиеся сталкиваются со многими явлениями, но обычно даже не думают об их объяснении, как будто хорошо с ними знакомы. Великий ученый Древней Греции Аристотель очень хорошо сказал: *«Разум не только в знаниях, но и в умении использовать эти знания на практике»*.

Изучение естественных наук должно осуществляться с использованием различных образовательных методов и должно быть направлено от теоретического к практическому и от общего к частному. Использование современного оборудования и инновационных технологий в процессе проведения теоретических и практических занятий по естествознанию, естественно-математических предметов и математике имеет четкую роль в развитии учебно-воспитательных, информационных и коммуникативных умений одарённых учащихся.

Проведение лабораторно-практических работ с использованием современного оборудования в процессе обучения по естественно-математическим предметам положительно влияет на развитие умений и навыков одарённых учащихся. Анализы показывают, что если одарённые учащиеся усваивают около 15-20 % предмета на теоретических занятиях, то на практических занятиях они усваивают около 80% предмета. Таким образом, повышается мотивация одарённых учащихся к практической работе и использованию современного оборудования, возрастают их усилия и энтузиазм.

Понятия, определяющие компетентность:

- *Знание* представляет собой набор фактов, необходимых для выполнения работы. Знания имеют более широкое понятие, чем навыки, и представляют собой ту интеллектуальную основу, с которой человек может жить и работать.

- *Навык* - это способность иметь инструменты и методы для выполнения конкретной задачи. В основном, навыки проявляются в широком диапазоне, начиная от физической силы и заканчивая специальной подготовкой навыков.

- *Способность*, направленная на выполнение конкретной задачи. Это также синоним таланта, данного Богом.

- *Образцовое поведение* объясняет видимые формы действия для выполнения принятой задачи. Наше поведение отражает наши ценности, мораль, убеждения и реакцию на окружающую среду. Когда человек уверен в себе, организует команду сотрудников или проявляет активность, его

поведение соответствует требованиям компании. Главным аспектом является возможность наблюдать за этим поведением.

- **Усилие и рвение** — это сознательное использование умственных и физических ресурсов в определенном направлении. Усилия составляют основу поведения сотрудников. Прилежного ученика не порицают за отсутствие таланта или способностей, но ученика, который не старается, не прощают. Человек без усилий подобен грузовику без двигателя, который вечно спит в ангаре.

Формирование базовых компетенций происходит в рамках каждого учебного предмета и по каждому предмету различно. Основные компетенции следует отличать от образовательных компетенций, которые относятся к образовательному учреждению, потому что деятельность учащегося в будущем составит ему всю жизнь. Мы исходили из того, что до определенного возраста учащийся может и не понять никакой компетенции, но это не значит, что мы не должны развивать компетентность в ученике. В этом случае преподаватель может развивать именно учебные компетенции у учащегося.

Основные компетенции учащегося: умеет применять полученные знания и опыт на практике; может организовать связь своих знаний и систематизировать их, может формировать свое обучение по-разному, имеет возможность решать проблемы, учиться самостоятельно.

Поисковые компетенции: может находить разные источники информации, быть в курсе состояния окружающей среды, иметь возможность получить консультацию у преподавателя, может получить информацию; умеет работать с документами и анализировать их.

Независимое мышление: способность связывать прошлые и настоящие события, серьезно относиться к тому или иному публичному мероприятию, умение справляться с трудностями и недоразумениями, выражать свою позицию и мнение в дебатах, понимать важность политической и экономической среды, в которой человек живет и работает; оценка социальных привычек, связанных со здоровьем, использованием окружающей среды; умение оценивать художественные и научные работы.

Сотрудничество: умение сотрудничать и работать в группе, иметь возможность принимать решения, то есть устранять разногласия и недопонимания; уметь вести переговоры и консультировать, умение разрабатывать и исполнять контракты.

Готовность к работе: способность внедрения в работу, понимать ответственность, присоединиться к группе или команде и внести свой вклад, доказать единство и взаимопонимание, умение организовать свою работу; умение пользоваться современным оборудованием и технологиями.

Адаптация к реалиям: способность использовать новые информационные и коммуникационные технологии, проявлять активность и целеустремленность в условиях стремительного развития современных технологий; показать реакцию на проблемы, чтобы можно было найти решение проблемы.

Компетентный подход к образованию особенно эффективен для улучшения преподавания точных и естественно-математических предметов в учреждениях общего среднего образования. Эффективность качественного образования заключается в том, что оно позволяет одарённым учащимся подготовиться к самостоятельному решению задач, предъявляемых в любой форме.

Такие образовательные программы и новые предложения и идеи полезны учителям общеобразовательных учреждений, гимназий и лицеев, а их применение к воспитанию одарённых учащихся и их мотивация будут эффективными.

Необходимо придать серьезное значение обеспечению качественного образования для подрастающего поколения и для этого необходимо разработать специализированные учебные и образовательные программы, переподготовки педагогических кадров с целью освоения ими инновационных современных методов обучения и внедрения современной техники и технологии

Исходя из этого разработка и внедрение инновационных образовательных программ для одарённых учащихся с учетом компетентностного подхода к обучению остается одним из актуальных и востребованных педагогических вопросов.

Вторая глава озаглавлена «Реализация компетентного подхода в обучении точных дисциплин в лицее №3 для одаренных учащихся г. Душанбе» и в ней освещены специальные вопросы углубленного изучения естественно-математических предметов в условиях лицея, совершенствования профессионального мастерства педагогов-лицеев в условиях реализации компетентностного отношения к преподаванию естественно-математических предметов и проанализировано и оценено развитие способностей одарённых учащихся по естественно-математическим предметам посредством научных олимпиад и интеллектуальных конкурсов.

В данной главе отмечается, что основной целью инновационных образовательных учреждений, в том числе и лицеев, является формирование интеллектуального потенциала общества. Они обеспечивают одарённым учащимся оптимальные возможности для получения обширной информации, предусматривают различные отдельные периоды для углубленного изучения предметов, способствуют овладению научными трудами, обеспечивают общую предпрофессиональную подготовку к поступлению в высшие учебные заведения. Лицей является специализированным образовательным учреждением, реализующим принцип непрерывного образования.

Основной целью лицея является освоение обязательных общеобразовательных программ, формирование личностной культуры учащихся, адаптация их к общественной жизни, закладка фундамента для осознанного выбора профессии и дальнейшего освоения программ профессионального образования, воспитание учащихся в духе патриотизма, гражданственности, трудолюбия, толерантности и выносливости, уважения прав и свобод, любви к природе, семье, учителю, здоровому образу жизни.

Основные и дополнительные образовательные программы лицея предлагаются для решения следующих задач:

- реализация программ основного и общего среднего образования с целью полного изучения естественно-математических, технических и технологических предметов;
- создание благоприятных условий для развития нравственного, физического, эстетического воспитания личности и роста учащегося;
- обеспечение подготовки на высоком уровне для получения практических знаний по естественным и математическим предметам;
- выбор профессии и ее реализация с углубленным изучением естественно-математических, технических и технологических предметов;
- формирование навыков самостоятельности и творческой активности в области изучения естественно-математических и технико-технологических предметов;
- реализация возможности качественного образования по общеестественным и общематематическим предметам и интеграции гуманитарных и социальных предметов;

Деятельность лицея включает:

- реализация дополнительных программ профессионального образования по естественным и математическим предметам, информационно-коммуникационным технологиям;
- оказание дополнительных образовательных услуг по естественно-математическим, техническим и технологическим предметам в целях повышения уровня знаний обучающихся на основе двустороннего договора (договора);
- создание условий для повышения квалификации работников лицея;
- разработка планов и программ и учебников, наглядных пособий, методических, научных материалов и вспомогательной литературы;
- организация семинаров, конференций, научных олимпиад и олимпиад по общеестественным и математическим предметам;
- организация научных секций, творческих студий, научно-изобретательских клубов и исследовательских групп;

Таким образом, содержание обучения в лицее для одарённых детей, по сравнению с общеобразовательными учреждениями, заключается в создании подходящих условий для развития их интеллектуальных способностей и обеспечении эффективности образовательного процесса, включающего изучение конкретных предметов. Преимущество лицея в том, что, с одной стороны, он дает общее образование, а с другой стороны, может включать учащихся в дополнительное образование по их желанию. Лицей, с нашей точки зрения, является перспективным учебным заведением, способным преодолеть недостатки прежних общеобразовательных учреждений. Ведь именно в лицее созданы лучшие условия для обучения и воспитания одарённых детей.

Основной задачей лицея является подготовка учащихся к овладению знаниями высокого уровня, адаптация их к условиям выбора профессии. В

связи с этим стоит отметить деятельность учителей по определению способности и желания учащихся изучать некоторые предметы, например, группу предметов физико-математического, химико-биологического направления и информационных технологий.

В лицее особое внимание уделяется реализации индивидуальных способностей учащихся, что недостаточно реализуется в общеобразовательных учреждениях.

Лицейсты углубленно изучают физику, математику, химию, биологию, географию, информационные технологии и гуманитарные науки. Выбор углубленного изучения конкретных предметов в лицее означает, что выпускники данного типа учебных заведений в будущем будут стремиться к техническим, технологическим, и научным профессиям и будут способствовать развитию экономики и промышленности страны.

Закон Республики Таджикистан «Об образовании» устанавливает, что, учебные программы разрабатываются для всех ступеней образования в соответствии с государственными образовательными стандартами. Нормы и сроки изучения учебных программ в государственных и негосударственных образовательных учреждениях определяются этим Законом и соответствующими государственными образовательными стандартами. Поэтому в основном учебном плане недельная нагрузка одного учащегося составляет от 24 до 28 часов, а от 8 до 12 часов предусмотрено на освоение учебных материалов дополнительного образования.

На сегодняшний день базовый учебный план составляет основу учебного плана общеобразовательных учреждений и разрабатывается на основании требований «Государственного стандарта общего образования Республики Таджикистан» и предметных стандартов.

Базовый учебный план обеспечивает определенный баланс между **естественно-математическими знаниями** (116 часов - 38,4%) и **гуманитарными науками** с некоторым преимуществом знаний цикла гуманитарных наук (145 часов - 48%) и группы предметов «Искусство» 17 часов - 5,6%, «Физическая культура» и «Начальная военная подготовка» - 24 часа - 7,9% обеспечивает в той или иной степени первый, второй и третий уровень образования. В учебном плане (приложение 1) больше всего учебных часов отведено на преподавание гуманитарных и общественных наук (9,6%), что свидетельствует об актуальности преподавания этих предметов на двух ступенях обучения (первой и второй) и основывается на мнении специалистов (гуманитарных и общественных наук).) считается приемлемым с той точки зрения, что именно культура и гуманитарное образование составляют основу **формирования личности на этих первой и второй ступенях образования.**

Распределение учебных часов в рамках *естественно-математического и технического курса* составляет 40 часов (58,8 %), а на преподавание социально-гуманитарных предметов в течение недели запланировано 22 часа (32,3%), что составляет 26,5% от общего количества. показывает преподавание естественных и математических предметов. Однако

следует отметить, что баланс неравномерного распределения часов учебного плана по указанным выше двум методикам составляет 8 часов (11,8%).

Было бы хорошо, если бы на третьей ступени обучения не менее 60% - 70% часов плана отводилось на преподавание естественно-математических предметов, потому что это третья ступень обучения и в нее входят учащиеся с высокими интеллектуальными способностями. И образование на этом уровне должно быть очень серьезным, ответственным, в связи с выбором профессии, относительно высокой заинтересованностью, удовлетворением образовательной склонности учащегося, результатом чего является продолжение обучения в высших профессиональных учебных заведениях страны и за рубежом. При необходимости учащиеся данного уровня образования могут изучать неразвивающие предметы самостоятельно и путем самоподготовки.

Безусловно, необходимость и значение изучения естественных, математических и технических предметов в современных условиях образования и неуклонного развития техники и технологии, проявления науки в условиях перехода к индустриально развитой стране многократно возросли, а не обращение внимания на это повлияет на дальнейшую отсталость этих предметов в образовании и на дальнейшее устойчивое развитие общества.

Поэтому было бы хорошо, если бы при пересмотре учебного плана учитывалось следующее:

- увеличение количества учебных часов естественно-математических (технических) предметов с учетом развития технического и технологического прогресса, появления науки, запросов рынка труда, положения этих предметов в обеспечении устойчивого развития общества (разумеется, не за счет других предметов, а за счет увеличения часов еженедельного преподавания этих предметов) и не менее чем до 10% разницы в часах преподавания естественных, математических и технических предметов в общем курсе;

- уделять больше внимания формированию навыков обучения (самостоятельно под руководством учителя в учебном процессе и после него), самообучению и самоорганизации, выполнению практической работы путем приобщения учащихся к высокотворческой (практической) деятельности, в том числе научные и теоретические, проектные, исследовательские, практические и лабораторные работы в учебном процессе и за его пределами;

- принятие действенных мер по включению учащихся в воспитание, обучение и предотвращение причин неподготовленности общеобразовательных учреждений (при наличии двух и более параллельных классов), а иногда и «избегания» от проблем отдельных руководителей школ в организации и реализации воспитания в трендах, особенно в сельской местности страны;

- поиск путей нахождения возможности открытия государственных и частных гимназий и лицеев в сельской местности страны при отсутствии

возможности организации обучения в общеобразовательных учреждениях (при наличии одного класса);

- Кроме того, в приложениях учебных планов для гимназий и лицеев приведен баланс часов **лицейского образования** в 5-9 классах (точные предметы - 70 часов (48,9%) вместе с предметом «Технология» (труд) и часов **гимназического образования** (гуманитарные предметы) составляет 74 часа (51,7%), отличие от обучения в лицеях оценивается в 4 часа (2,8%), в условиях регулярной смены интереса к изучению учебных предметов (выбору будущей профессии) и принятию ступени Первая направлена на ориентацию обучения на интерес, способность и удовлетворение учебных наклонностей учащихся, особенно в 5-6 классах.

Сравнение учебных часов лицеев и гимназий в 5-11 классах

Классы	Гимназия			Лицей			
	Количество учебных часов социально-гуманитарных предметов			Количество учебных часов по естественным и математическим предметам, информационным технологиям и технологиям (трудовым)			
	Все по плану	в течение недели	% часов плана	Все по плану	в течение недели	% часов от плана	Разница
5-9 классы	143	74 часа	51,7%	143	70 часов	48,9%	- 2,8%
10-11 классы	68	36	52,9%	68	37	54,4%	+1,5%

Преподавание естественно-математических предметов через компетентностный подход к обучению со стороны педагогов Лицея №3 является эффективным и очень продуктивным для одарённых школьников города Душанбе. При компетентностном подходе к обучению преподаватели организуют деятельность учащихся на уроке в различных формах - индивидуальной, парной или групповой, создают атмосферу сплочения и социализации учащихся, развивают умение уважать мнение друг друга, высказываться в рамках темы, создать условия для учащихся, чтобы свободно выражать свое мнение, выражать свою позицию и точку зрения, когда это необходимо.

Высокие требования, предъявляемые к учителям при обучении одарённых учащихся в Лицее № 3 для одарённых учащихся города Душанбе, потребовали пересмотра и совершенствования образовательных программ естественно-математических предметов. Это можно наблюдать на примере изучения некоторых предметов как математики, биологии, химии, географии и т.д.

По плану лицея на изучение курса математики отводится 6 часов по сравнению с общеобразовательной школой (5 часов в неделю). В таблице приведено количество учебных часов по изучению математики в лицее №3 для одарённых учащихся города Душанбе .

Количество учебных часов по изучению математики в лицее №3 для одарённых учащихся г.Душанбе

р/т Нет	Классы	Количество учебных часов по изучению математики (в неделю) согласно учебному плану			Все часы
		Основная часть часов	Секция сверхурочной работы	Увлечения	
4.	1-4 классы	17	4	11	32
5.	5-9 классы	27	5	17	49
6.	10-11 классы	6	4	10	20
	Общий	50	13	38	101

В то же время анализ процесса обучения математике в Лицее №3 для одарённых учащихся г. Душанбе 1-11 классов показывает, что качество образования по данному предмету относительно высокое, одной из причин чего является использование компетентностного подхода к обучению и активных методов обучения. В таблице представлено качество образования учащихся 1-11 классов по предмету математика в 2021-2022 учебном году:

**Уровень и качество образования по математике
в 1-11 классах в 2021-2022 учебном году**

№	сорт	Общее число	Оценка				Качество образования
			5	4	3	2	
Математика и алгебра 1-11							
4.	1-4	526					
5.	5-6	221	49	97	75	-	66,6 %
6.	7-11	346	63	146	137	-	60,4 %
	Общий	567	120	255	192	-	%
Геометрия 7-11							
1	7-11	346	71	175	100	-	71%

Постоянно развивающиеся образовательные и учебные возможности естественно-математических предметов для определения вопроса «Усвоил ли ученик навыки или нет?» используют индикаторы, которые представляют собой совокупность знаний, навыков и умений, свидетельствующих о достижении компетенций. Также изучение естественно-математических предметов может помочь учащимся в поиске научного решения проблем полезным способом, укрепляет научное сознание, понимание окружающей среды, интеллектуальное развитие учащихся и позволяет им взглянуть на мир бытия через научное окно. По этой причине в лицее обучение естественно-математическим предметам проводится с использованием компетентностного подхода к обучению на практических работах, кружках, олимпийских курсах, дополнительных занятиях.

Повышение квалификации, и совершенствование педагогического мастерства учителей в условиях реализации компетентностного подхода к образованию считается одним из ключевых вопросов в сфере образования республики. Учитывая важность данного вопроса в направлении совершенствования специализации, переподготовки и повышения

квалификации педагогических кадров, принят ряд нормативно-правовых документов, способствующих развитию отрасли.

Повышение квалификации – это непрерывный процесс повышения квалификации педагога путем самоподготовки, участия в работе методических объединений, обучающих конференций и семинаров, изучения передовой педагогической практики и обучения на курсах повышения квалификации, а также профессиональной переподготовки работников образования на дополнительной основе.

В свете директив Главы государства о внедрении компетентного подхода к образованию в курсы повышения квалификации педагогов необходим ряд последовательных действий всех субъектов образовательного процесса и в первую очередь, самих педагогов. Современный учитель должен знать, какими методами и технологиями овладеть, чтобы развить способность брать на себя ответственность за совместное принятие решений с учащимися. В общем смысле компетентность означает соблюдение установленных требований, норм и стандартов в соответствующих сферах деятельности при решении определенной задачи. С точки зрения современного подхода к организации труда грамотный педагог должен отличаться критическим мышлением, то есть умением выбирать оптимальные навыки работы с информацией за счет прогностических и аналитических способностей.

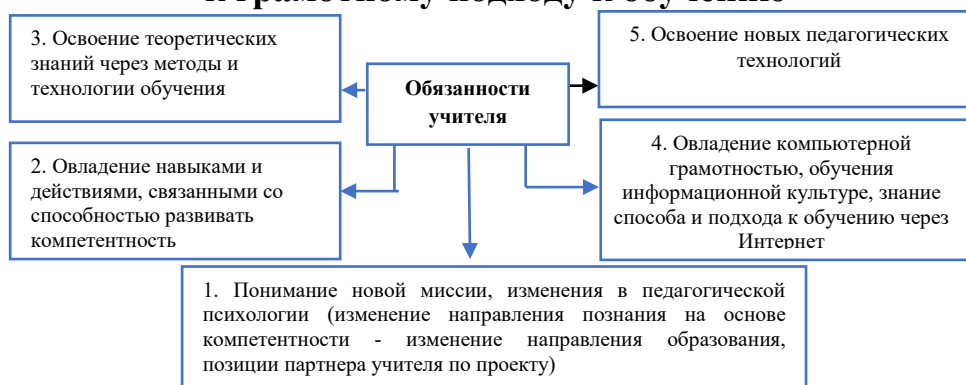
В связи с этим профессиональное развитие учителей должно быть направлено на формирование профессионально-педагогических компетенций. С этой целью в 2017 году были разработаны и утверждены Министерством образования и науки Республики Таджикистан программы курсов повышения квалификации учителей.

Работа учителя считается компетентной, если педагогическая деятельность осуществляется на достаточно высоком уровне, педагогическое общение осуществляется личностью учителя, достигаются хорошие результаты в воспитании и обучении учащихся. При этом компетентность педагога определяется соотношением его профессиональных знаний и умений, с одной стороны, и профессиональных позиций, психологических качеств, с другой.

Таким образом, компетентность современного педагога представляет собой совокупность профессиональных навыков (специальная, методическая, психолого-педагогическая подготовка), творческих способностей (творческий подход к образовательному процессу, оптимальное использование средств, приемов, приемов обучения), художественных (актерская и устная). Недаром в наше время резко возрос спрос на квалифицированного человека с творческим мышлением и конкурентоспособными навыками. Для развития профессиональной компетентности необходимо, прежде всего, самостоятельное самосовершенствование, поскольку оно способствует формированию следующих профессионально важных умений.

Обязанности учителя в переходных условиях

к грамотному подходу к обучению

Учет и анализ среды, в которой работают наши учителя, способствовали разработке модели внутрилицейской системы повышения квалификации, которая позволяет перейти от периодического повышения квалификации учителей к их непрерывному образованию. Разработка данной модели и ее апробация в структурных подразделениях образовательного учреждения имеет большое значение, поскольку ее реализация позволяет:

- достижение высокого уровня подготовки учителей к инновационной деятельности (не менее 80 %);
- увеличение ежегодного участия учителей в государственных профессиональных конкурсах;
- достижение высокой удовлетворенности потребителей (родителей, обучающихся) качеством образовательных услуг (не менее 85-90%).
- создание конкурентоспособного учебного заведения с высокой педагогической культурой.

Результаты, полученные при внедрении модели внутрилицейской системы повышения квалификации педагогов, могут быть успешно использованы:

- при аттестации учителей;
- при поощрении учителя наградами и другими видами поощрения;
- при организации индивидуальной методической работы с учителем;
- мотивация движения педагога, постоянное методическое совершенствование и его самосовершенствование.

В этой главе также упоминается, что олимпиады можно рассматривать с двух аспектов. В Положении о научных олимпиадах, утвержденном решением коллегии Министерства образования и науки Республики Таджикистан от 30 сентября 2022 года за №13/33, предметные олимпиады являются средством повышения качества обучения, выявления и развития способностей учащихся, интеллектуальное развитие которых направлен в научно-исследовательской деятельности. В то же время олимпиада представляет собой соревнование, позволяющее ученику и учителю косвенно проверить свои силы и энергию, связанные с углубленным изучением любого учебного предмета.

На основании Положения о предметных олимпиадах для учащихся общеобразовательных учреждений предусмотрена четырехуровневая система

проведения научных олимпиад по естественным, математическим и гуманитарным предметам для учащихся общеобразовательных учреждений:

- первый тур - школа;
- второй тур - районный (городской);
- третий тур - районный (городской, областной);
- четвертый тур - республиканский.

По уровню проведения олимпиады ее организаторы определяются следующим образом:

- в первом туре олимпиады (школы) - администрация образовательного учреждения;
- во втором туре олимпиады (районный (городской) отдел образования, районный (городской) центр привлечения и развития талантов);
- в третьем туре олимпиады (областные (городские - для г. Душанбе, областные - для городов и районов республики) - управления образования областей (г. Душанбе), центры по выявлению и развития талантов области (г. Душанбе), в областном туре - Министерство образования и науки Республики Таджикистан, ГУ «Республиканский центр выявления и развития талантов»;
- в четвертом туре олимпиады (республиканском) - Министерство образования и науки РТ, Национальный испытательный центр при Президенте РТ, ГУ «Республиканский центр выявления и развития талантов».

Министерство образования и науки Республики Таджикистан регулярно принимает благотворные меры в направлении усиления олимпийского движения, активизации новых видов республиканских олимпиад, обеспечения участия студенческой молодежи страны в международных олимпиадах, обеспечивает благоприятную основу для формирования логического мышления учащихся. Если до 2012 года в республике проводилась только одна научная олимпиада, т.е. «Научная олимпиада учащихся общеобразовательных учреждений» с участием 943 учащихся, то в 2016 году будет 4 олимпиады с участием 1164 человек, а в 2020 году будет 21 конкурс и запланирована олимпиада с участием более 2500 школьников

Эти олимпиады организуются в целях развития олимпийского движения, выявления одаренных учащихся, приобщения детей к науке и знаниям и тому подобное, определяя тем самым уровень знаний учащихся, их интерес к науке и умения и таланты педагогов по подготовке одаренные ученики.\

Целью этих мероприятий является привлечение одаренных, изобретательных и талантливых учащихся для освоения новейших научно-технических достижений, полного и всестороннего изучения отдельных предметов, полного ознакомления с информационно-коммуникационными технологиями, изобретательством, а также для подготовки для национальных и международных соревнований и олимпиад, а также для расширения олимпийского движения в республике.

Целью проведения республиканских олимпиад является выявление талантливых школьников для участия в международных и всемирных олимпиадах, пробуждение у них интереса к решению сложных задач точных наук, свободному высказыванию идей, овладению информационными технологиями.

Сегодня лицеисты участвуют в различных международных конкурсах и олимпиадах между многими странами мира и поднимают флаг своей страны. Учащиеся учебного заведения активно участвовали во всемирных олимпиадах и завоевали Гран-при, золотые, серебряные и бронзовые медали. Это честь, что учащиеся лица с уровнем знаний, отвечающим требованиям современной науки, смогли представить независимый Таджикистан и поднять честь и флаг своей дорогой Родины не только в республике, но и в масштабах ведущих стран мира.

С 2020 года учащиеся лица №3 для одарённых учащихся города Душанбе активно участвовали в республиканских олимпиадах и завоевали 61 почетное место (23 первых мест, 13 вторых мест, 25 третьих мест).

**Результат участия лицеистов
в республиканских олимпиадах с 2020 года**

Годы	Число участников	Вакансии			
		I золото	II серебро	III бронза	Всего
2020	3	1	1	-	2
2021	49	11	4	9	24
2022	73	11	8	16	35
2023	90				
Итого	215	23	13	25	61

С 2020 года учащиеся лица активно участвовали в международных и всемирных олимпиадах и конкурсах, проводимых очно и заочно, и завоевали 659 почетных мест (133 первых мест, 232 вторых мест, 294 третьих мест) и более 420 человек удостоены почетных степеней.

**Результат участия лицеистов
в международных олимпиадах с 2020 по настоящее время**

Годы	Число участников	Вакансии			
		I золото	II серебро	III бронза	Общий
2020	212	34	58	73	165
2021	342	43	78	97	218
2022	456	56	96	124	276
2023	-	-	-	-	-
В общем	1010	133	232	294	659

Помимо предметных олимпиад, в целях реализации «Двадцатилетия изучения и развития естественных, точных и математических наук» под эгидой Президента Республики Таджикистан проводится и ежегодно организуется республиканский конкурс «Наука - светочь знаний».

Конкурс направлен на развитие технического мышления, популяризацию научного мировоззрения, получение доступа к технологиям, расширения изобретательства и инноваций, соединение науки с производством, привлечение большего числа учащихся и студентов и других слоев общества к изучению математических, точных и естественных наук, а также выявлению и представлению новых талантов в этих областях и проводится среди учащихся общеобразовательных учреждений с разделением на две отдельные группы - общеобразовательные учреждения и общеобразовательные учреждения нового типа (лицей, гимназии и частные школы).

В конкурсе принимают участие учащиеся общеобразовательных учреждений в двух отдельных группах - общеобразовательные учреждения и учреждения общего среднего образования нового типа (лицей, гимназии и частные школы). Ежегодно талантливые учащиеся лицея активно участвуют в республиканском конкурсе «Продвижение науки и знаний» и занимают призовые места, показатели их участия приведены в таблице №10.

***Показатели участия лицеистов
в республиканском конкурсе «Наука - светочь знаний»***

Нет р/т	Годы	Число участников			
		Школьный этап	Районный этап	Городской этап	Республиканский этап
1	2021 год	33	11	6	1
2	2022 год	35	16	8	2
3	2023 год	-	-	-	-
	Общий	68	17	14	3

Таким образом, три этапа модели развития талантов применительно к организации подготовки к научным олимпиадам и интеллектуальным олимпиадам отражают обособленный характер подготовительного процесса: как показывает анализ практики, учащиеся обычно в течении трёх лет занимаются дополнительным образованием в IX, X и XI классах для подготовки к предметным олимпиадам и учебным интеллектуальным состязаниям. Процесс подготовки проходит в течение учебного года и усиливается перед участием в Олимпиаде.

ОБЩИЕ ВЫВОДЫ И РЕКОМЕНДАЦИИ

Обобщение результатов научно-исследовательской и экспериментальной работы привело к разработке и изложению следующих выводов:

1) Это подтверждает наше намерение, которое было представлено в виде гипотезы, и показывает, что подготовка специалистов, отвечающих требованиям рынка труда и повышение качества образования являются одним из важнейших вопросов в сфере образования и обществу нужны образовательные учреждения, способные воспитать людей с

профессиональными навыками, творческими способностями, образцовой и грамотной нравственностью [4].

2) Изучены теоретические вопросы и проанализированы практические аспекты работы с одарёнными детьми в общеобразовательных учреждениях, особенно при преподавании естественно-математических предметов с учетом требований компетентностного подхода к обучению в условиях общеобразовательных учреждений нового типа [1].

3) Определены педагогические условия развития способностей одарённых детей в образовательной среде лицея, выявлена роль и значение диагностики одарённости в системе общего базового образования, и на этой основе определены направления совершенствования методика преподавания естественно-математических предметов определялась исходя из требований компетентностного подхода к обучению в условиях лицея.

4) Определено, что благодаря обретению государственной независимости в Республике Таджикистан работают специализированные учебные заведения по обучению и воспитанию одарённых учащихся, которые имеют особый статус для развития современного общества. Лицей №3 для одарённых учащихся г. Душанбе считается одним из таких учебных заведений, основной целью его создания и деятельности является привлечение одарённых учащихся к овладению новейшими научно-техническими достижениями, полному и всестороннему изучению отдельных предметов, особенно точных, естественно-математических дисциплин, полное знакомство с информационными и коммуникационными технологиями, изобретательность, а также подготовка к национальным и международным олимпиадам.

Осуществление грамотного обучения и воспитания учащихся при изучении программ основного и общего среднего образования по предметам математики, химии, биологии, физики, информационных технологий, государственного языка, русского и английского языков и подготовка их к самостоятельной жизни является одной из основных целей образовательной программы лицея, которое организовывается и проводится дифференцированно с использованием инновационных технологий, что дает хорошие результаты в обучении учащихся с ограниченными возможностями здоровья [3].

5) Содержание нашей работы по педагогическим условиям преподавания естественно-математических предметов одарённым учащимся в условиях лицея отражено в переработанном методическом обеспечении. Выполненная работа позволила значительно повысить уровень знаний учащихся и качество преподавания естественно-математических предметов в условиях лицея. Апробация предложенной модели системы обучения одарённых школьников естественно-математическим предметам, методики диагностики и ее разработки доказали ее эффективность и подтвердили выдвинутую гипотезу исследования [2].

6) Выявлено, что обучение и воспитание творческих, здравомыслящих, активных, изобретательных, творческих и предприимчивых личностей

начинается на уровне начального образования. С этой точки зрения первостепенной задачей учебного заведения и педагогов современной эпохи является расширение интеллекта и самостоятельного мышления учащихся. Педагогический процесс развития требует применения эффективных методов обучения и методов эффективного преподавания естественно-математических предметов с учетом особенностей и естественных способностей учащихся с целью развития одарённости и интеллектуальных способностей [4].

7) Определено, что эффективное осуществление преподавания естественно-математических предметов дает возможность улучшить уровень мировоззрения, знаний и мировоззрения учащихся и держать их в ногу со временем. Необходимо адаптировать содержание уроков конкретных предметов к быстроразвивающимся особенностям современного образования, поскольку требования, предъявляемые к образовательному процессу, заставляют ученика развиваться во всех его аспектах. По этой причине учителям естественно-математических предметов необходимо выбирать задания, которые заставят учащихся искать и проявлять творческий подход. Аспект проявления творческих способностей учащихся заключается в том, чтобы предоставить им как можно больше возможностей для выражения своих творческих мыслей и наблюдений [1], [2].

8) Диссертационным исследованием доказано, что основной задачей государственных общеобразовательных учреждений и учителей в направлении совершенствования изучения естественно-математических предметов является создание благоприятных условий для умственного, духовно-интеллектуального и физического развития личности, содействовать формированию мировоззрения учащихся, представлять, совершенствовать знания учащихся о природе, обществе, человеке и его деятельности. Также уделять особое внимание одарённым учащимся при изучении естественно-математических предметов, организовывать групповую и индивидуальную работу, обеспечивать их самостоятельность и компетентность в обучении и преподавании, развивать у них творческое мышление, изобретательность и конструктивную ответственность [2], [4].

9) Уточнено, что главным условием обучения одарённых учащихся естественно-математическим предметам является налаживание изучения естественно-математических предметов, организация специальных занятий и разработка образовательных программ, исходя из требований компетентностного подхода к обучению [3].

10) Выявлено, что отдельные аспекты отбора одарённых детей зависят от формы и типа учебных заведений и педагогико-психологической точки зрения ответственных педагогов, а приспособление процесса обучения тем или иным предметам к развитию одарённости и способности учащихся обеспечивают успех работы в этой сфере, и создаёт широкие возможности для развития одарённости и способностей детей [4].

11) разработана и внедрена эффективная модель обучения естественно-математическим предметам и учебно-методический комплекс по этим

предметам с использованием компетентностного подхода к обучению одарённых учащихся и на практике доказана ее эффективность [3].

12) С учетом целесообразности данного подхода преподавались и совершенствовались эффективные методы обучения естественно-математическим предметам с использованием требований компетентностного подхода к обучению одарённых учащихся в условиях лицея [4].

Рекомендации по практическому использованию результатов исследования:

1. Психолого-педагогические исследования организации образовательного процесса одарённых детей в условиях лицея изучены недостаточно, а в нашей республике такие исследования вообще не проводились, поэтому мы считаем, что разработка проблемы – это начало работы по организации научной основы организации учебно-воспитательного процесса с одарёнными детьми в условиях лицея и послужит базисом для будущих исследований в этом направлении.

2. Организация образовательного процесса с одарёнными детьми в условиях лицея должна осуществляться таким образом, чтобы он мог отражать индивидуальные особенности и уровень способностей каждого учащегося.

3. Организация процесса обучения естественно-математическим предметам в лицеях должна осуществляться на прогрессивной основе, а одарённые учащиеся должны иметь возможность больше заниматься учебой по своим способностям и склонностям к некоторым предметам, например физике, математике, химии, биологии.

4. Использование инновационных технологий как способ организации учебной деятельности одарённых учащихся является важным фактором, определяющим успешность обучения, развитие познавательных способностей и личностных качеств обучающегося. В случае обучения одарённых учащихся использование таких ведущих методов, как: творчески-исследовательский, поисковой, эвристический, исследовательский, проектный в совокупности с формами самостоятельной, индивидуальной и групповой работы дают эффективные результаты. Данный метод подходит для удовлетворения познавательных потребностей и интересов одарённых учащихся, способствует развитию творческого мышления, познавательной мотивации, устойчивости, самостоятельности, надежности, коммуникативных и управленческих навыков одарённых учащихся.

5. Без развития творческих и интеллектуальных навыков и качеств, таких как самостоятельность, инициативность, любознательность, поиск, исследование, творчество, настойчивость и самообучаемость, никакие способности и талант не могут быть развиты. Поэтому образовательным учреждениям необходимо обеспечить возможности и благоприятные условия для реализации умений и навыков одарённых учащихся в организации образовательного процесса.

6. В практику образовательных учреждений введение первичной диагностики учащихся с целью определения уровня развития способностей к отдельным предметам;

7. Корректировка содержания большинства естественно-математических предметов с целью обогащения их содержания заданиями, направленными на развитие показателей способностей и совершенствование средств практической деятельности одарённых учащихся на уроке;

8. Проведение целенаправленной внеклассной работы по углубленному изучению естественно-математических предметов и развитию способностей учащихся (организация увлечений, конкурсов, интеллектуальных игр, минуток, перемен и развивающих экскурсий, воспитательных часов, спектаклей, коллективных творческих работ);

9. Введение в курс педагогических институтов специального курса «Методика преподавания естественно-математических предметов для одарённых учащихся», раскрывающего особенности работы с одарёнными учащимися;

10. Проведение регулярной работы с родителями одарённых учащихся в форме тематических лекций, индивидуальных бесед и консультаций с педагогом-психологом, оказание помощи в профориентации учащихся по специальностям, относящимся к естественно-математическим предметам ;

11. Контроль и анализ результатов процесса обучения естественно-математическим предметам (беседы, письменные работы, контрольные работы, практические работы, проекты и т.п.) с целью своевременного выявления и дальнейшего предупреждения недостатков в направлении изучения естественно-математических предметов;

12. Организация научных конференций и предметных недель учебными заведениями. Ежегодное и регулярное проведение научных конференций и предметных недель среди одарённых учащихся, с одной стороны, будет развивать способность к самостоятельности, саморазвитию, самоопределению и самообучению учащихся, с другой - развивать их познавательные и творческие способности.

13. Обеспечение учебных заведений оборудованными классами и техническими лабораториями. В настоящее время образовательные учреждения постепенно и регулярно закупают оборудованные кабинеты и научные лаборатории, тем самым расширяя научно-исследовательскую деятельность учащихся по естественно-математическим предметам . С одной стороны, это обеспечит регулярное проведение лабораторных и научно-исследовательских работ, с другой - выработку у учащихся умения работать с техническими и экспериментальными установками, развитие у них математических навыков, умения работать с цифрами, их исследовательские способности и техническое мышление, а также развивать свой независимый опыт.

14. Издание научно-методических сборников по естественно-математическим предметам для учащихся. Учеными и специалистами в целях оказания методической и практической помощи учителям в рамках

реализации «Двадцатилетия изучения и развития естественных, точных и математических наук», разрабатываются «Сборники задач» по предметам математики, химии, физики, биологии и географии и «Сборник практических и лабораторных работ» работ по химии, физике, биологии и географии для всех уровней образования. Данная практика совершенствует методику обучения, дает хорошую основу для самостоятельного решения упражнений, примеров и задач учащимися, закрепляет у них навыки самоконтроля, самостоятельного самоопределения и заключения в практической и лабораторной работе.

15. Проведение предметных олимпиад и различных интеллектуальных конкурсов. Ежегодно в стране проводятся предметные олимпиады и различные интеллектуальные конкурсы для одарённых учащихся. Их целью является углубленное изучение естественно-математических предметов, пробуждение и развитие творческих способностей у одарённых учащихся, усиление их инновационной активности в обучении и усвоении, укрепление способности к самостоятельной работе.

16. Должна быть организована и целенаправленно упорядочена деятельность летних школ и сезонных лагерей по изучению точных и естественно-математических предметов;

Таким образом, как показало наше исследование, организация учебного процесса с одарёнными детьми в лицее дает более высокие результаты, чем в обычной общеобразовательной школе, что свидетельствует о динамике движения и изменения знаний, методов деятельности лицейстов.

В то же время результаты диссертационного исследования показали необходимость решения ряда следующих вопросов для дальнейшего углубленного изучения исследуемой проблемы: тщательное изучение показателей одарённости, проблема снижения уровня заинтересованности одарённых учащихся в изучении естественно-математических предметов при переходе на следующую ступень обучения и выборе профессии, непрерывное развитие способностей учащихся на протяжении всех лет обучения в образовательном учреждении; поиск эффективных способов и технологий развития способностей учащихся в различных учебных заведениях.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ДИССЕРТАЦИИ И РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ОТРАЖЕНЫ В СЛЕДУЮЩИХ ПУБЛИКАЦИЯХ АВТОРА:

А) Научные статьи, опубликованные в рецензируемых изданиях рекомендованных ВАК при Президенте РТ:

[1-А] Қуватова Р., Камолзода С. Чанбаҳои педагогӣ ва психологӣи мафҳуми истеъдод ва лаёқатмандӣ / [Матн] // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, №4 (45), 2022. - С.23-31.

[2-А] Қуватова Р. Назарияҳои педагогӣ оид ба лаёқатмандии хонандагон / [Матн] // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши педагогика, №12, 2022. - С. 252-259.

[3-А] Қуватова Р. Технология ва мушкилоти кор бо кӯдакони лаёқатманд / [Матн] // Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон. Бахши педагогика, №6-2 (101), 2022. - С.39-44.

[4-А] Қуватова Р. Татбиқи муносибати босалоҳият дар тақмили маҳорати касбии омӯзгорон// [Матн] // Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, №2 (31) 2023.

Б) Статьи, опубликованные в других изданиях:

[5-А] Куватова Р. Формы и методы работы с одаренными детьми // Сборник материалов научно-практической конференции «Одаренные дети – интеллектуальный ресурс страны» / Центр выявления и развития талантов. – Душанбе, 2018. – С. 125-127.

[6-А] Куватова Р. Раскрытие талантов через использование современных педагогических технологий // Одаренные дети – интеллектуальный ресурс страны: материалы республиканской научно-практической конференции (Душанбе, 25 мая 2019 г.) – Душанбе: Бебок, 2019. - С. 54-61.

[7-А] Куватова Р. Формы и методы работы с одаренными детьми // Сборник материалов научно-практической конференции «Одаренные дети – интеллектуальный ресурс страны» / Центр поиска и развития талантов Ш. Душанбе. – Душанбе, 2018. – С. 125-127.

[8-А] Куватова Р. Обучение химии одарённых детей // Образование Таджикистана, №12, 2022. – С. 49-53.

[9-А] Куватова Р. Развитие способностей одаренных учеников. // Вопросы методики обучения, №11, 2022. - С. 26-29.

[10-А] Куватова Р. Развитие способностей одарённых учащихся // Вопросы методики обучения, № 11, 2022. – С. 26-29.

[11-А] Куватова Р. Преподавание установок Послания Лидера нации // Вопросы методики обучения, №4, 2022. - С. 35-37.

[12-А] Куватова Р. Венец искусств – наука. // Еженедельная газета «Омузгор», № 17 от 28.03.2022. - С. 7.

АННОТАТСИЯ

ба диссертатсияи Қуватова Рафоат Ашуровна дар мавзуи —Муносибати босалоҳият дар таълими фанҳои дақиқ барои хонандагони болаёқат (дар мисоли литсейи №3 барои хонандагони болаёқати шаҳри Душанбе) барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои педагогӣ

Калидвожаҳо: *салоҳиятнокӣ, муносибати босалоҳият ба таълим, фанҳои дақиқ, лаёқатмандӣ, қобилиятҳои зехнӣ, рушди истеъдод, таъхиси лаёқатмандӣ, дарсҳои назариявӣ ва амалӣ, олимпиадаҳои фанӣ, тақмили ихтисоси омӯзгорон, маҳорати педагогӣ.*

Дар диссертатсияи мазкур масъалаи муносибати босалоҳият дар таълими фанҳои дақиқ барои хонандагони болаёқат дар мисоли фаъолияти Литсейи №3 барои хонандагони болаёқати шаҳри Душанбе мавриди омӯзиш ва таҳлилу таҳқиқи илмӣ қарор дода шудааст. Ҳадафи асосии таҳқиқоти мазкур ин муайян намудани шароити педагогии ташаккули салоҳиятҳои хонандагону омӯзгорон ҳангоми таълими фанҳои дақиқ, рушди қобилиятҳои зехнии хонандагон дар шароити муассисаи таълимӣ ва татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим ва натиҷагирӣ аз самаранокӣ он ба ҳисоб меравад

Дар боби аввали диссертатсия асосҳои илмӣ-назариявии мафҳуми “лаёқат” дар илмҳои педагогӣ ва психологӣ, консепсияҳои муносири педагогӣ оид ба лаёқатмандии хонандагон ва усулҳои таълими хонандагони болаёқат тавассути муносибати босалоҳият ба таълим мавриди омӯзиш ва таҳлилу баррасӣ қарор дода шудааст.

Дар боби дуюми диссертатсия масъалаҳои махсусияти омӯзиши амиқи фанҳои дақиқи дар шароити литсей, тақмили маҳорати касбии омӯзгорони литсей дар шароити татбиқи муносибати босалоҳият дар таълими фанҳои дақиқ ва рушди қобилияти хонандагони болаёқат аз фанҳои дақиқ тавассути олимпиадаҳои фанӣ ва озмунҳои зехнӣ мавриди таҳлилу арзёбӣ қарор дода шудааст.

Дар хулоса қайд гардидааст, ки ташкили раванди таълим бо кӯдакони лаёқатманд дар литсей назар ба мактабҳои таълимии оддӣ натиҷаҳои беҳтар медиҳад, ки ин аз динамикаи ҳаракат ва тағирёбии дониш, усулҳои фаъолияти хонандагони литсей шаҳодат медиҳад. Дар баробари ин, натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ зарурати ҳалли як қатор масъалаҳои зеринро барои минбаъд ҷиҳати омӯзиши амиқтари масъалаи таҳқиқшаванда нишон дод: омӯзиши амиқтари нишондиҳандаҳои лаёқатмандӣ, муаммои пастиавии сатҳи шавқу рағбати хонандагони лаёқатманд ба омӯзиши фанҳои дақиқ ҳангоми гузариш ба зинаи минбаъдаи таҳсилот ва интиҳоби касбу ҳунаро; рушди муттасили лаёқатмандии хонандагон дар тӯли тамоми солҳои таҳсил дар муассисаи таълимӣ; ҷустуҷӯи роҳҳо ва технологияҳои босамари рушди лаёқатмандии хонандагон дар муассисаҳои гуногуни таълимӣ, ки дар таҳқиқҳои минбаъда ба ин муаммо ва ҷанбаҳои рушди лаёқатмандӣ тавачҷуҳи аввалиндараҷа хоҳем дод.

АННОТАЦИЯ

на диссертацию Куватовой Рафоат Ашуровны на тему «Компетентностное отношение в преподавании точных предметов для одаренных учащихся (на примере Лицея №3 для одаренных учащихся города Душанбе) на соискание ученой степени кандидата педагогических наук

Ключевые слова: *компетентность, компетентностный подход к обучению, точные предметы, способности, интеллектуальные способности, развитие талантов, диагностика способностей, теоретические и практические занятия, научные олимпиады, повышение квалификации учителей, педагогическое мастерство.*

В данной диссертации исследуется, анализируется и научно исследуется вопрос грамотного отношения в преподавании точных предметов для одаренных учащихся, на примере деятельности лицея №3 для одаренных учащихся города Душанбе. Основной целью данного исследования является определение педагогических условий формирования компетенций учащихся и учителей при преподавании точных предметов, развития интеллектуальных способностей учащихся в условиях образовательного учреждения, реализации компетентностного подхода к образованию и результат его эффективности.

В первой главе диссертации изучаются и анализируются научно-теоретические основы понятия «способность» в педагогических и психологических науках, современные педагогические представления о способностях учащихся и методы обучения одаренных учащихся через компетентностный подход к обучению. .

Во второй главе диссертации рассматриваются специальные вопросы углубленного изучения точных предметов в условиях лицея, повышения квалификации учителей лицея в условиях реализации компетентностного отношения в преподавании точных предметов, проанализированы и оценены развитие способностей одаренных учащихся по точным предметам посредством предметных олимпиад и интеллектуальных соревнований.

В заключении отмечается, что организация учебного процесса с одаренными детьми в лицее дает более высокие результаты, чем в обычных общеобразовательных школах, что свидетельствует о динамике движения и изменения знаний, методов деятельности лицеистов. В то же время результаты диссертационного исследования показали необходимость решения ряда следующих вопросов для дальнейшего углубленного изучения исследуемой проблемы: углубленное изучение показателей одаренности, проблемы снижения уровня заинтересованность одаренных учащихся в изучении точных предметов при переходе на следующую ступень обучения и выборе профессии; непрерывное развитие способностей учащихся на протяжении всех лет обучения в образовательном учреждении; поиск эффективных способов и технологий развития способностей учащихся в различных учебных заведениях.

ANNOTATION

for the dissertation of Kuvatova Rafoat Ashurovna on the topic –Competence attitude in teaching exact subjects for gifted students (on the example of Lyceum No. 3 for gifted students in Dushanbe) for the degree of candidate of pedagogical sciences

Key words: *competence, competence-based approach to teaching, exact subjects, abilities, intellectual abilities, talent development, ability diagnostics, theoretical and practical classes, scientific olympiads, advanced training for teachers, pedagogical skills.*

This dissertation explores, analyzes and scientifically investigates the issue of a competent attitude in teaching exact subjects for gifted students, using the example of the activities of Lyceum No. 3 for gifted students in Dushanbe. The main purpose of this study is to determine the pedagogical conditions for the formation of students' and teachers' competencies in teaching exact subjects, the development of students' intellectual abilities in an educational institution, the implementation of a competency-based approach to education and the result of its effectiveness.

The first chapter of the dissertation examines and analyzes the scientific and theoretical foundations of the concept of "ability" in pedagogical and psychological sciences, modern pedagogical ideas about the abilities of students and methods of teaching gifted students through a competency-based approach to learning. .

The second chapter of the dissertation deals with special issues of in-depth study of exact subjects in the conditions of the lyceum, advanced training of lyceum teachers in the context of the implementation of a competence-based attitude in teaching exact subjects, analyzes and evaluates the development of the abilities of gifted students in exact subjects through subject Olympiads and intellectual competitions.

In conclusion, it is noted that the organization of the educational process with gifted children in the lyceum gives better results than in ordinary general education schools, which indicates the dynamics of the movement and changes in knowledge, methods of activity of lyceum students. At the same time, the results of the dissertation research showed the need to address a number of the following issues for further in-depth study of the problem under study: an in-depth study of giftedness indicators, the problem of reducing the level of interest of gifted students in studying exact subjects when moving to the next stage of education and choosing a profession; continuous development of students' abilities throughout the years of study in an educational institution; search for effective ways and technologies for developing the abilities of students in various educational institutions.